

STŘEŠNÍ ARCHITEKTURA A RENESANČNÍ MAKE-UP PRAŽSKÝCH MĚST ZA KRÁLE A CÍSAŘE FERDINANDA I.

PETR ULIČNÝ

V době krále Ferdinanda I. (1527–1564) se v českých zemích a v Praze v plné míře začala uplatňovat renesance. Projevovala se různým způsobem, přičemž stavitelé používající nový architektonický slovník v mnohém navazovali na motivy charakteristické pro středověké stavitelství. Vysoké štíty průčelí domů tak získávaly renesanční prvky v podobě vlaštovčích ocasů, které nadále připomínaly gotické stupňovité štíty. Podobně byly pro nový účel používány staré věže, na kterých vznikaly vyhlídky v podobě altánů nebo jen ochozu se zdobně provedeným cimbuřím. Dalším motivem střešní architektury, která dávala Praze nový ráz, byly horizontální atiky, formované půlkruhovými obloučky nebo vlaštovčími ocasy. Veduty města ukazují velké rozšíření všech těchto prvků, dnes bohužel až na výjimky zaniklých, zejména na Malé Straně a na Hradčanech, nově budovaných po požáru v roce 1541.

THE ROOF ARCHITECTURE AND THE RENAISSANCE MAKE-UP OF PRAGUE TOWNS DURING THE REIGN OF THE KING AND EMPEROR FERDINAND I.

During the reign of Ferdinand I (1527–1564), in the Bohemian Lands and Prague, the Renaissance began to be fully applied, being manifested in various ways. The builders, using the new architectural vocabulary, to some extent followed the characteristic motifs of medieval architecture. The tall gable ends of the houses received Renaissance features in shape of swallow tails, which still resembled the Gothic stepped gables. Similarly the earlier towers were used for new purposes such as viewing points in a form of pavilions or galleries with decorative crenellation. Other motifs of the roof architecture, giving Prague a new look, were horizontal gables, formed by semicircles or swallow tails. The town vedute present large numbers of these features, unfortunately most have since been demolished especially in the Malá Strana and Hradčany districts, newly constructed after the fire 1541.

Klíčová slova — Praha – renesanční architektura – pernštejnská architektura – veduta – altán – střešní štít stupňovitý s obloučky – střešní štít etážový – Ferdinand I. – Michael Peterle z Annaberku

Key words — Prague – Renaissance architecture – Pernštejn architecture – veduta – pavilion – crow-stepped gable with semicircles – multi-tier gable – Ferdinand I. – Michael Peterle of Annaberg

Belvedéry čili altány neboli „lusthauzy“ tvořily jako typy rekreačních staveb výraznou součást inventáře pražské historické architektury, a to jak ve formě většího (Královský letohrádek, Míčovna), tak i drobného (altány apod.) stavitelství. V hustě zabydleném městském prostředí byly přeneseny ze zahrad i do střešní krajiny jako vyhlídková zakončení budov sloužící k rekreaci stavebníků. Pohledy na město tištěné v průběhu 17. století dokládají, jak belvedéry převyšující střechy domů dávaly tehdejší Praze charakteristický akcent. A právě tento výrazný architektonický element se ve městě začal zabydlovat již poměrně brzy, za vlády krále Ferdinanda I. (1527–1564), a zůstal v něm živý až do 18. století. Střešní architekturu pražských měst vedle toho ve Ferdinandově době výrazně proměňovala náročně formovaná průčelí, mezi nimiž převládaly dva typy: horizontálně ukončené atiky a stupňovitě gradující štíty. Zatímco první typ brzy poté vychází v Praze z módy, bez etážových štítů různých forem bychom si naše největší historické město nedokázali již představit. Oba tyto druhy střešní architektury, altány a štíty, výrazně změnily tvář města a daly mu renesanční „make-up“. Protože však téměř všechny tyto nejrannější formy pražské renesanční střešní architektury již dávno zanikly, nebyla jim dosud věnována větší pozornost. Následující článek, ve kterém jsou na základě vedut poprvé uceleně představeny, ukazuje, že pražské atiky tvořily pozoruhodný ekvivalent k dobře známému fenoménu pernštejnské architektury a že pražské altány se vyvinuly v motiv ojedinělý svým rozšířením nejen v Čechách, ale i v rámci střední Evropy.¹ I z toho důvodu si toto téma zaslouží velkou pozornost.²

Altány a věže

Byla to jedna z nejvýraznějších staveb, kterou bylo při vstupu do Prahy od západu vidět v 16. století. Na pravé straně se tehdy přichozímu nejprve zjevil rozlehlý komplex Strahovského kláštera a brzy poté, co prošel Pohořelcem, vstoupil jednoduchou branou v hradební zdi do města Hradčan. Předtím však ještě po levé straně míjel zahradu, na jejímž konci se nad hradební věží vypínal

1 Článek je přepracovanou a rozšířenou verzí textu, který byl prvně publikován jako *Belvedere and Loggias in Prague: Two Faces of the Leisure Architecture of the Imperial City* (ULIČNÝ 2014).

2 Pražskými altány se zabývala Míla LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ (1969). Atikami a štíty v kontextu českých zemí pak Antonín BALŠÁNEK (1902). Pro sousední Slezsko téma zpracoval Mieczysław ZLAT (1955). K tématu vyhlídky Pavel KALINA (2014, 99–112). Viz též Pavel KODERA (2008, 120–121).

PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS, A



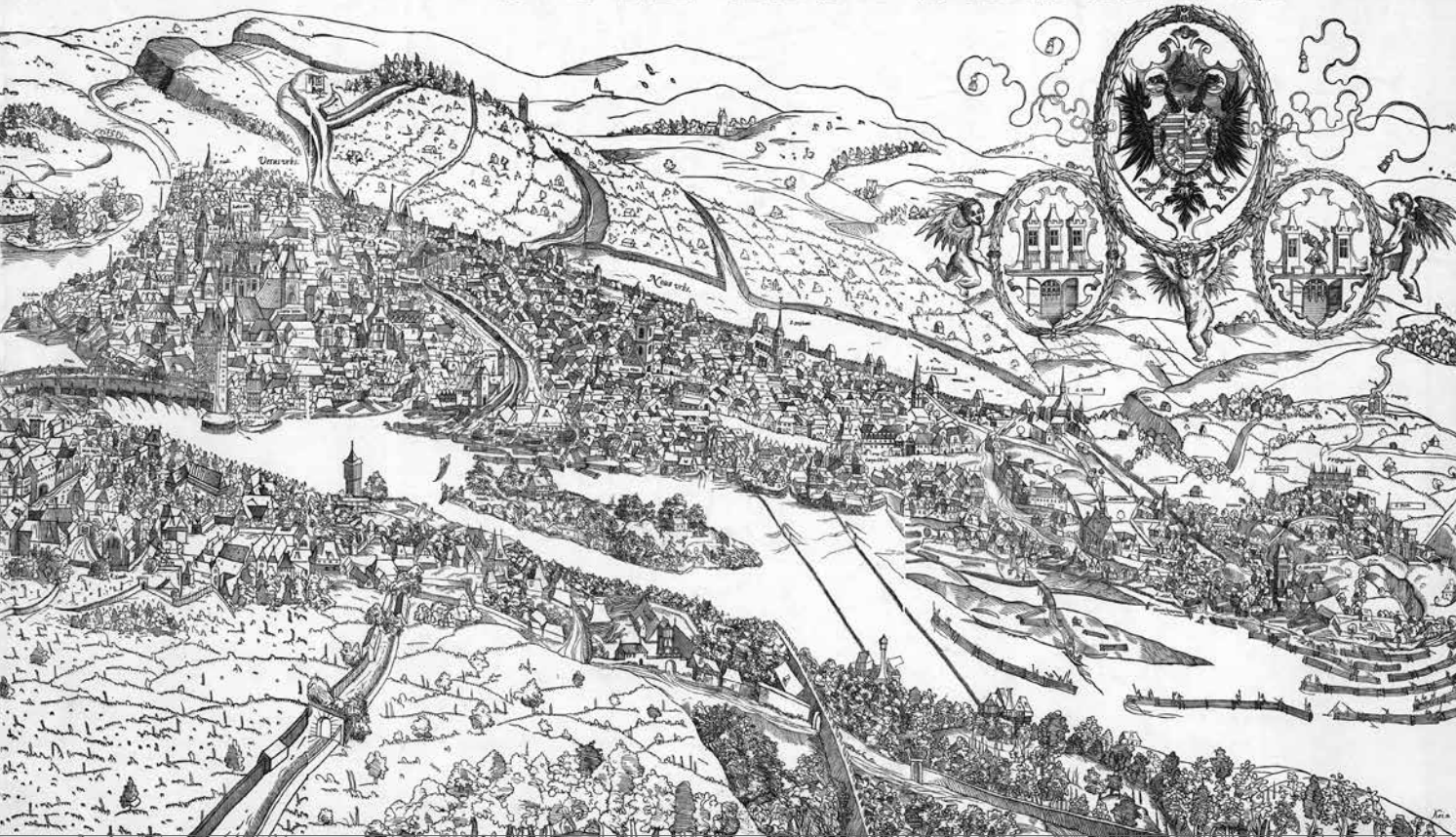
Obr. 1. Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle z Annaberku, 1562: PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2. Celek, dřevorez (skenováno z černobílého novotisku z roku 1904; NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

krásný belvedér, který musel z tohoto vyvýšeného místa poskytovat nádherný výhled na tehdejší královské a císařské město.

Tento objekt stál v areálu dnešního Trauttmansdorffského paláce (čp. 180/IV), vzniklého v 17. století sloučením řady původem středověkých domů, z nichž některé patřily i rodině stavitele pražské katedrály Petra Parléře. V roce 1525 k jednomu z nich koupil vladyka Václav z Vitenče od jisté Kristýny, vdovy po kameníku Hanuši Hartmannovi, za městskou hradbou kus zahrady a roku 1529 pak od krále Ferdinanda I. dostal i věž v hradební zdi. Věž stála ve Václavově „přední“ zahradě, „blíže brány veliké, jdouce k Strahovu neb na Pohořelec“. Václav zároveň získal povolení, „aby on mohl nějaký lusthauz neb sedadlo v též v své zahradě udělati“. Podmínkou bylo, že „by on Václav na tom byl touž věži přikryti neb kdyby tak dlouho pustá stála bez přikrytí, že by mohla hynúti“. Přímluvcem za toto obdarování byl Zdeněk Lev z Rožmitálu, nejvyšší purkrabí království Českého (KAŠIČKA ET AL. 1981,10).³ I když dům poměrně brzy poté změnil majitele, není důvod pochybovat o tom, že Václav z Vitenče svůj plánovaný lusthauz stihl postavit, stejně jako musel dostát závazku zastřešení věže. Jak se jeho staveb dotkl zničující

3 AMP Sbírka rukopisů 2190, fol. 22: „Jakož najjasnější kníže pán, pan Ferdinand z Boží milosti uherský, český etc. král, infant v Hispánii, arcikníže rakouské a markrabě moravské etc., král a pán náš najmilovanější, jeho milost ráčil jest dáti urozenému vladyce panu Václavovi z Vitenče, dědicóm a budúcím jeho, tu věži ve zdi města Hradčan, kteráž věž v téhož Václava zahradě blíže brány veliké jdouce k Strahovu neb na Pohořelec leží, jakož pak takového té věže a téhož od jeho milosti královské dání urozenému pánu panu Zdeňkovi Lvovi z Rožmitála a z Blatné, nejvyššímu purkrabí pražskému etc., pánu nám milostivému připsáno jest, kteréžto jeho milosti královské dání a připsání takto samo v sobě činí: Ferdinand z Boží milosti uherský, český etc. král, infant v Hispánii, arcikníže rakouské a markrabě moravské etc., urozenému Zdeňkovi Lvovi z Rožmitála a z Blatné, nejvyššímu purkrabí pražskému, věrnému našemu milému. Urozený, věrný náš milý, prošení sme jménem slovutného Václava z Vitenče, kterýž jest při úřadu tvém, abychom jemu tu věži pustou, kteráž jest v přední jeho zahradě při Hradčanech, dáti, též povolení své při tom, aby on mohl nějaký lusthauz neb sedadlo v též v své zahradě udělati, ráčili, pak my majíce správu, že by on Václav na tom byl touž věži přikryti neb kdyby tak dlouho pustá stála bez přikrytí, že by mohla hynúti. Protož my k tvé a jiných žádostí témuž Václavovi, dědicóm a budúcím též zahrady držitelóm s dobrým naším rozmyslem jakožto tomu, kterýž podle jisté zprávy nám dané rád hodně a platně předkóm naším též i nám sloužil a sloužiti nepřestává, touž věži, ač nejsúli oni Hradčanští proti tomu, mocně dáváme, při tom také i k tomu lusthauzu neb sedadlu tudíž v zahradě udělení povolujeme. [...]“.

ACCVR ATISSIME EX PRESSA. I.S. 6.2.



požár v roce 1541, není známo, areál však v blíže neurčené době přešel do vlastnictví Melichara Stolinského z Kopist, který jej v roce 1549 za 300 kop gr. míš. prodal hejtmanovi Pražského hradu Oldřichovi Dubanskému z Duban († 1571).⁴ Ještě téhož roku jej však i se zahradou a vinicí získal Ondřej Ungnad ze Suneku a na Hluboké, který jej vlastnil do své smrti v roce 1557. Rozsah domu je uváděn v roce 1575, kdy byla po vlastnických sporech Ondřejova dcera Anna Marie, provdaná za Ludvíka Juliána Šlika z Holíče, hraběte z Pasounu,⁵ „zvedena ... v třetí díl domu na Hradčanech ležícího ... též v třetí díl zahrady, vinice a věže v též zahradě ležících, to jest při zdi městské na pravé straně jdouce z Hradčan branou Pohořeleckou“ a o rok později se plně ujala dědictví domu, zahrady, vinice a věže.⁶ Anna Marie poté zažádala císaře Rudolfa II., aby jí dům „spolu s věží, zahradou a vinicí za zdi města Hradčan“, a to „i s vodou po troubách do též dotčené zahrady k témuž domu příslušející“ osvobodil od městského práva a vložil do zemských desek, k čemuž panovník svolil v roce 1578 (KAŠIČKA ET AL. 1981, 11). V roce 1613 se v zahradě připomínají fíkovníky (KAŠIČKA ET AL. 1981, 14).

Pro „lusthauz neb sedadlo“, k jehož zřízení dostal Václav z Vitenče povolení, nechal vladyka adaptovat středověkou hradební věž, kterou v roce 1529 získal současně s příkazem ji zastřešit. Dokládá to prospekt Prahy⁷ z roku 1562 od tiskaře Jana Kozla a Michaela Peterleho z Annaberku, vytištěný k příležitosti korunovace Maxmiliána II. (obr. 1), na jehož levém okraji tato výrazná stavba dominuje celému svému okolí (obr. 2). Zcela vysunutá z linie opevnění, stála severně od jednoduché vstupní brány do města Hradčan. Nezvyklou podobu mělo její přízemí, kterým věž původně směřovala ven z města, v 16. století však již do zahrady, vzniklé na místě hradního příkopu a valu.

4 AMP Sbirka rukopisů 2190, fol. 93r; cf. KAŠIČKA ET AL. 1981, 10.

5 Anna Marie Ungnadová ze Suneku a Ludvík Julius Šlik (1545–1575) byli rodiče Jáchyma Ondřeje Šlika z Holíče, hraběte z Pasounu (9. září 1569, Ostrov – 21. června 1621, Praha).

6 AMP Sbirka rukopisů 61, fol. 125r (nově 170r), 136v (nově 181v); cf. KAŠIČKA ET AL. 1981, 11.

7 Tradiční pojmenování „Vratislavský prospekt“ je dnes již zavádějící, neboť vedle známého kolorovaného exempláře ve Vratislavi (Biblioteka Uniwersytecka, č. 4858–A, 600 × 1920 mm) existuje další nekolorovaný ve Stockholmu (Kungl. Biblioteket, sign. KoB De la Gardie I 125, 557 × 1695 mm).

Obr. 2. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail věže na Hradčanech u Strahovské brány v zahradě domu Ondřeje Ungnada ze Suneu a na Hluboké, přestavovaného v letech 1549–1555, dříve v držení Václava z Vitenče, který dal věž stavebně upravit na belvédér kolem roku 1529; dnes Trauttmansdorffský palác, čp. 180/IV (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



napovídá užití německého názvu *lusthauz* v českém textu, nepřišla v tomto případě inspirace přímo z Itálie, ale prostřednictvím německy mluvícího panovníka nebo jeho dvora. Mohlo to být vlivem krále Ferdinanda I., ten však v Čechách vládl teprve třetím rokem, a není proto vyloučené, že to byla ještě rekreační kultura jagellonských králů, která zde sehrála inspirativní roli.

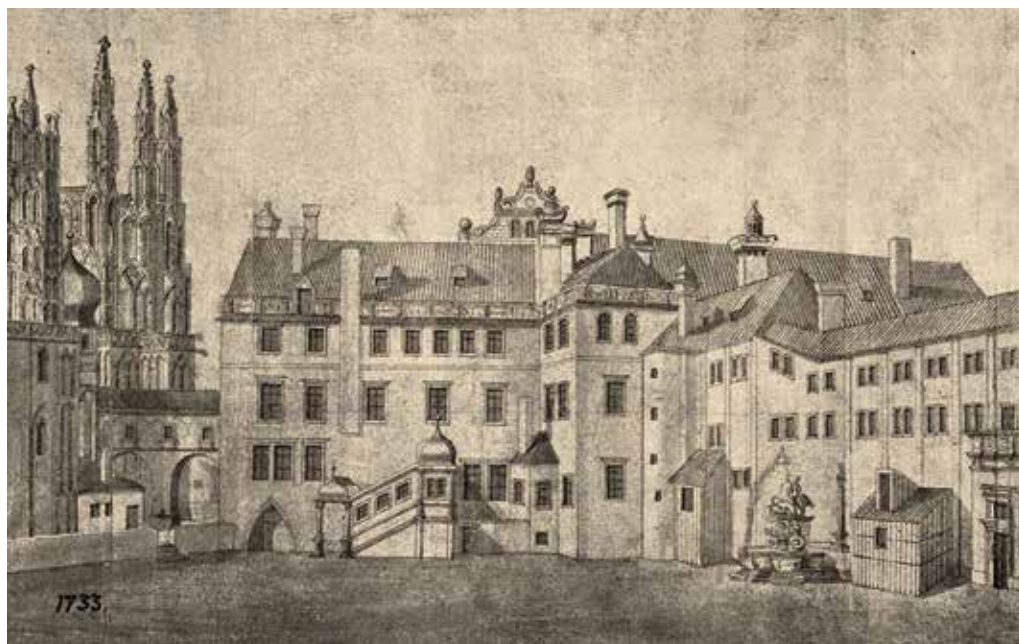
Součástí Václavovy adaptace bylo i zastřešení věže. Ta měla v roce 1562 v rámci Prahy ojedinělé ukončení. Ochoz věže lemovalo cimbuří tvarované do půlkruhových obloučků, v nárožích seřiznutých do čtvrtkruhu. Obíhalo elegantní belvédér, členěný zvenčí slepou arkádou a zastřešený cibulovitou střechou s drobnou věžičkou na vrcholu. Do belvédéru bylo možné vystoupat šnekovým schodištěm, které vyústilo na ochozu v podobě přístavku s vlastní stříškou. Celoroční užívání altánu zajišťovalo topné těleso v boční (východní) stěně, jehož komín byl rovněž na vedutě zachycen.

Obr. 3. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail letohrádku v Královské zahradě se střechou podle projektu Bonifáce Wohlmuta z roku 1555, provedené kolem roku 1562. Na Peterleho vedutě je tedy zachycena jako nový element v panoramatu královského města (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Adaptaci Václava z Vitenče však není možné připsat vzhled celé věže, jak ji dokumentuje Peterleho veduta v roce 1562. Esovitě prohnutí střechy je motiv, který do Čech přinesli stavitelé pracující pro krále Ferdinanda I. na Pražském hradě a v Královské zahradě. Jejich nejslavnější realizací je střecha letohrádku v Královské zahradě, která byla podle projektu Bonifáce Wohlmuta (před 1510–1579) z roku 1555 provedena kolem roku 1562 (BAŽANT 2006, 11–22), tedy ve stejném roce, kdy ji již hotovou zobrazil spolu s hradčanským belvédérem Peterle (obr. 3).⁸ Tato střecha má kýlovitý profil, vedle toho se však ve stejnou dobu používal i tvar cibulovitý (věž svatovítské katedrály) a zvonovitý (Bílá věž). Wohlmut, který realizoval zastřešení svatovítské věže, však nebyl ten, kdo s motivem esovitého zaoblení do Prahy přišel. Mnohem starší realizací byla střecha schodiště do západního křídla Starého královského paláce, provedená v roce 1548 nepochybně podle návrhu Paola della Stelly (?–1552), který rekonstrukci paláce po požáru v roce 1541 vedl. Schodiště mělo dvě lodžie, z nichž dolní byla zastřešena kýlovitou střechou, zatímco horní cibulovitou (obr. 4; ULIČNÝ 2019, v tisku).

8 Do tohoto roku je datováno smýcení stromů použitých nad schodištěm (viz Dendrochronologie online, střecha letohrádku v Královské zahradě, krov nad severní částí – schodištěm, krokve, datováno 1561/1562).



Obr. 4. Jan Josef Dietzler (†1744), 1733: Pohled na III. hradní nádvoří Pražského hradu před tereziánskou přestavbou. Detail s průčelím západního křídla Starého královského paláce a vstupního schodiště z doby kolem roku 1548 podle návrhu Paola della Stelly. Kresba tuší, 620 × 295 mm (převzato z PODLAHA 1920/1921, tab. XIX).

Než bude vyvozen závěr, který z toho plyne pro hradčanskou věž, je třeba představit detailněji oba stavebníky. O Václavovi z Vitenče toho však mnoho známo není. Byl hradním úředníkem pod nejvyšším purkrabím Zdeňkem Lvem z Rožmitálu a pohyboval se v prostředí Pražského hradu, kde nějakou dobu do roku 1526, snad v severovýchodním rohu 4. hradního nádvoří, vlastnil dům, který pak postoupil Vojtěchovi z Pernštejna (AČ 20, 330, č. 197,⁹ dům snad stál v místech dnešního čp. 34/IV, viz VILÍMKOVÁ/MUK 1965, 25–26). Mnohem více se lze dozvědět o Ondřejovi Ungnadovi ze Suneku a na Hluboké. Narodil se v roce 1499 (v době nákupu domu mu tedy bylo 50 let) a jeho druhou manželkou, se kterou se oženil v roce 1534, se stala Bohunka z Pernštejna (1516–1548), dcera Vojtěcha z Pernštejna. S jejím věnem získal Ungnad panství Hluboká, které začal intenzivně zvelebovat, čímž se ovšem značně zadlužil. Ondřej Ungnad také hrál významnou roli v kulturním životě Čech, když stál za překladem řady děl protestantských autorů do češtiny (PIŠNA 2011/2012, 68–80). Ungnad zemřel v roce 1557, ale již dříve, roku 1555, se přestěhoval do Korutan, což znamená, že přestavbu hradčanského domu, a tím i úpravu nebo stavbu belvedéru na jeho zahradní věži je možné klást přibližně do let 1549–1555.

Kdo byl architektem hradčanského belvedéru, nebude jednoduché zjistit. Mohl jím být jak Paolo della Stella, tak Giovanni Maria Aostalli, který v Čechách pracoval až do roku 1562,¹⁰ nebo spíše Bonifác Wohlmüt, který podobný belvédér před rokem 1567 postavil na bývalé hradební věži, zvané Trubačská, v zahradě (později zvaná Rajska) pod palácem arcivévody Ferdinanda Tyrolského (ULIČNÝ 2018, 21–32). Co lze snad říci jistěji, je to, že při stavbě belvedéru byly zachovány některé části pocházející již z doby Václava z Vitenče. Soudě podle Peterleho veduty to bylo cimbuří obloučkového tvaru, které bylo v módě právě ve Václavově době. Zcela shodným způsobem totiž nechal obehnat ochoz vstupní věže slezského zámku ve Frankensteine (Ząbkowice Śląskie) Benedikt Ried (obr. 5). Podle nápisu na bráně byl zámek stavěn v letech 1524–1530, a to knížetem Karlem I. Münsterberským (1476–1536), vnukem Jiřího z Poděbrad. V letech 1523–1526 zastával funkci nejvyššího hofmistra království Českého a z tohoto titulu měl blízko k stavitelům pražského královského dvora, díky čemuž se mu asi v roce 1527 podařilo získat pro stavbu zámku Frankenstein samotného Benedikta Rieda. Ten se sice musel v roce 1529 před dokončením místností zámku vrátit do Prahy,¹¹ vstupní věž vybavená okny odvozenými z fasády Vladislavského sálu na Pražském hradě však svědčí o jeho autorství (KUTHAN 2013, 613–618).¹² Zdá se tedy, že i Václav z Vitenče byl schopný – a o jeho schopnostech a přehledu vzhledem k jeho záměru stavby raného luthauzu nelze pochybovat – si sehnat stavitele, který mu kromě rekreačního konceptu tlumočil i nejnovější trend v architektonickém korunování věží.

9 NA AČK, inv. č. 1969.

10 Zemřel v roce 1567 (VLČEK 2004, 28–29).

11 Plyne to z dopisu stavebníka hradu knížete Karla z Münsterberku z 3. září 1529 adresovaného České komoře (KÓPL 1888/1889, 41).

12 Nápis na vstupní bráně věže uvádí Georgius ÆLURIUS (1625, 496–497); cf. FEHR 1961, 51.

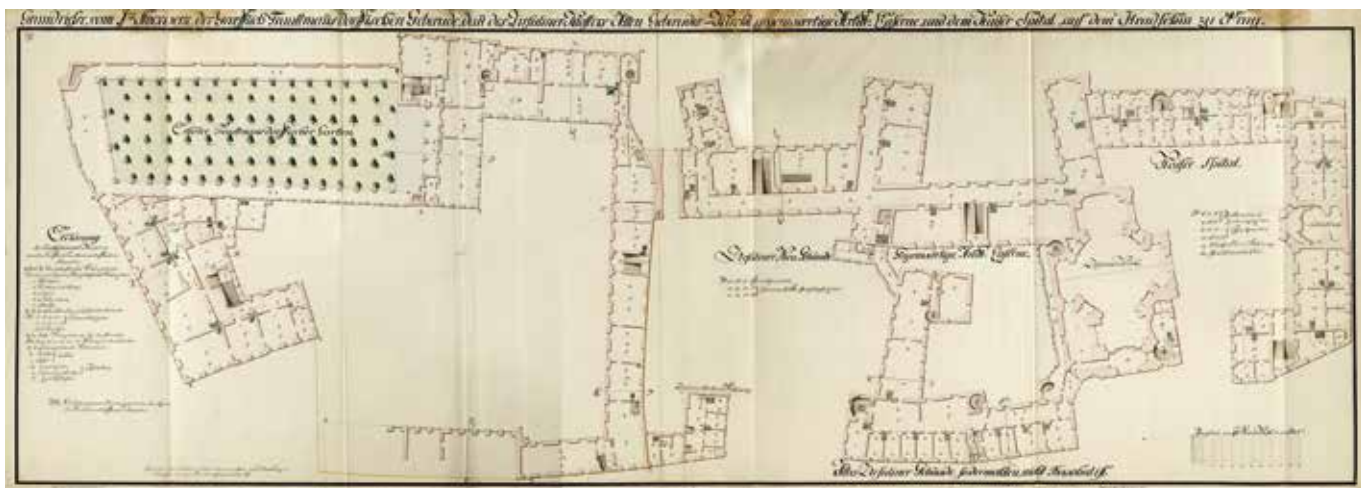


Obr. 5. Zámek Ząbkowice Śląskie (Frankenstein) ve Slezsku, budován v letech 1524–1530. Vstupní věž s obloučkovým cimbuřím ve východním křídle byla stavěna před rokem 1529 podle projektu Benedikta Rieda: **A** – letecký pohled (foto Wlodek O, 2016; dostupné na <<https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=SQzMZO2p-ug>> [vid. 2018-10-23]); **B** – hradby s věží (foto © Arkadiusz Kuć, 2017; dostupné na <<https://wroclaw.foto-polska.eu/1046867,foto.html?o=b15678>> [vid. 2018-10-23]).

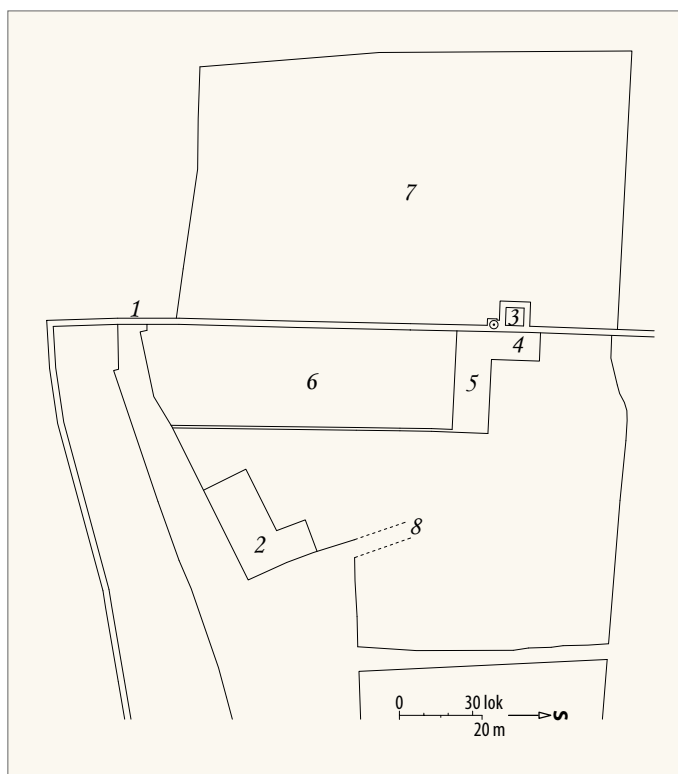
Účast Benedikta Rieda nebo někoho z jeho hutě mohl zprostředkovat Zdeněk Lev z Rožmitálu, který se u krále přimluvil za věnování věže Václavovi a který byl v té době s Benediktem Riedem sám ve spojení. Právě v době počátku stavby luthauzu, v roce 1530, jej chtěl pozvat na svůj hrad v Blatné (AČ 11, 37, č. 852; KALINA 2009, 152–159). Vzhledem k tomu, že věž ve Frankensteinu byla původně ukončena patrem mnohobokého půdorysu, obíhaným ochozem, je navíc možné, že obdobná věžička byla i na Hradčanech a stala se jádrem pro adaptaci na belveder provedený po požáru v roce 1541.

O mnoho více o hradčanském luthauzu a věži, významné stavbě rané renesance v Čechách, zatím nelze říci a v budoucnu asi ani nelze předpokládat upřesnění charakteru jeho forem, protože jak hradební zeď, tak i samotná věž zmizely z topografie města Hradčan již dlouho před vznikem nejstarších dochovaných plánů Trauttmansdorffského paláce z roku 1791 (obr. 6; KAŠIČKA ET AL. 1981, 65–66 a obrazová příloha 3–6). Nicméně právě soubor těchto plánů, který ukazuje celý areál paláce ve všech podlažích včetně sklepení, by mohl vést k určení místa, kde věž původně stála. Tehdejší areál byl mimořádně rozsáhlý, obsahoval několik dvorů, velkou vnitřní zahradu, obkrouženou podél obvodových stěn arkádou, a několikanásobně větší vnější zahradu, rozprostírající se mezi palácem a hradčanskou Loretou. Z hradební zdi tehdy z velké části zbývala již jen půdorysná stopa ve stěně dělící obě zahrady. Vnitřní zahrada, která vznikla z nezastavěného pásu při vnitřní stěně hradby, byla výrazně vyvýšena nad okolní terén. Směrem k vnější zahradě, rozkládající se v místech bývalých příkopů, zbývala tehdy z hradby jen část vyrovnávající jako terasní zeď niveletu obou zahrad a byla za tímto účelem zpevňovaná řadou opěráků. Vzhledem k Peterleho dřevorezu z roku 1562 a popisům udávajícím polohu věže vedle brány by asi bylo logické si někde v průběhu sedmdesátimetrové trasy zdi představovat místo, kde letohrádek původně stával, plán však zde po věži žádné stopy neukazuje. Hradební zeď byla tehdy více zachovaná v severozápadním rohu zadní části areálu, skrytá ve stavebně složité dvorní části paláce v podobě dvou křídel, z nichž delší běželo paralelně s hradbou. V něm je kromě hradby jak v přízemí, tak zejména v prvním patře rozeznatelná hranolová věž o straně 7,5 m, vystupující původně celým svým půdorysem před líc hradby (obr. 7: 3). Věž dělila od městské brány vzdálenost více

Obr. 6. Josef Hener / Carl Platzer, 1791: Plán prvního patra Trauttmansdorffského paláce, čp. 180 na Hradčanech (ÚDU AV ČR, inv. č. 05148; foto © Z. Matyáško – Ústav dějin umění AV ČR, 2014).



než osmdesáti metrů, a tak by její ztotožnění s hledaným lusthauzem Václava z Vitenče vyžadovalo velkou prostorovou korekci. Protože však žádný ze známých dokumentů, tedy nejstarších pražských vedut, v těchto místech neukazuje jednoznačně věž dvě (což však je možné přičíst na vrub jejich schematicnosti), je tak třeba se touto možností zabývat, a to tím spíše, že v koutě mezi jižní stranou na plánu zachycené věže a hradbou bylo šnekové schodiště, které přesně odpovídalo poloze schodiště belvedéru zobrazeného na Peterleho dřevorezu. Samotná dvorní část Trauttmansdorffského paláce však byla až do roku 1627 součástí domu U Bílého pštrosa, který tehdy k paláci připojila Magdaléna Trčková (KAŠIČKA ET AL. 1981, 20). Ve složité topografii areálu paláce je možné tento dům identifikovat na základě zprávy, v níž Magdaléna vybízí ke zpevnění opěráky jak nově připojený objekt, tak i část původního paláce (KAŠIČKA ET AL. 1981, 20). Jeden z těchto opěráků je totiž vidět na plánu, jak zesiluje jihozápadní nároží věže. Pokud však byla věž v bezprostředním sousedství domu U Bílého pštrosa, přikoupeného až v roce 1627, pak by asi neměla být oním hledaným letohrádkem. Ale právě šnekové schodiště otáčející se směrem do vnější zahrady, zobrazené na plánu suterénu, a také to, že věž nebyla v přízemí propojena skrze hradbu s domem, by přece jen mohlo ukazovat na to, že věž byla dříve spojena pouze se zahradou Václava z Vitenče. I podle Peterleho dřevorezu nestála věž přímo vedle brány. Od brány ji dělil úsek hradby, k níž byly z vnitřní strany ještě připojeny dva nízké domy. Velkou stavbu končící stupňovitým štítem, zakreslenou za nimi, která se zdá být přímo napojená na věž (může však jít o zkreslení), by pak bylo možné identifikovat s křídlem domu U Bílého pštrosa, které bylo přiloženo kolmo k hradbě a ukončovalo na severu vnitřní zahradu (obr. 7: 5). Všechny uvedené indicie však jednoznačný doklad o identifikování věže zobrazené plánem z roku 1791 s věží zachycenou vedutou z roku 1562 neposkytují, a proto je i nadále možné počítat i s tím, že v kurtině mezi bránou a vzdálenou doloženou věží stála ještě jedna bašta, kterou Václav z Vitenče tak nákladně a novým stylem upravil na lusthauz, a která by tak zanikla již někdy v průběhu 17. století, kdy byla vnitřní zahrada obepnuta novou zdí s arkádami. Zjistit její přesnou polohu však bude v budoucnu obtížné i proto, že po roce 1830 byl celý areál výrazně přestavěn, obě zahrady zplanýrovány a zadní část paláce s věží zcela zbořena (KAŠIČKA ET AL. 1981, 130–131).



Obr. 7. Praha 1-Hradčany, čp. 180, Loretánská 6, dnes Trauttmansdorffský palác. Půdorysná rekonstrukce domu Ondřeje Ungnada ze Suneku a na Hluboké (přestavba v letech 1549–1555), dříve dům Václava z Vitenče, který dal věž u Strahovské brány upravit na belvédér kolem roku 1529. Legenda: 1 – Strahovská brána; 2 – pravděpodobná poloha domu Václava z Vitenče; 3 – hradební věž, možná poloha letohrádku; 4–5 – objekty domu U Bílého pštrosa; 6 – přední zahrada; 7 – zadní zahrada; 8 – předpokládaná ulička k domu U Bílého pštrosa (kresba P. Uličný, 2018).

Architektura zahradní věže Václava z Vitenče nezůstala v Praze bez odezvy. Zajímavým příběhem její recepce jsou dějiny proměn zakončení věže Samuelovského domu na Starém Městě, který se později stal jádrem Clam-Gallasova paláce (čp. 158/I). Průčelí paláce, který dříve vlastnil bratr Karla IV., markrabě moravský Jan Jindřich, směřovalo do dnešní Husovy ulice a bylo na jižní straně zpevněno vysokou hranolovou věží (obr. 8). Ta byla v 16. století několikrát zušlechťována. Dům nejprve v roce 1535 koupili radní písař mistr Jan Karel se svou manželkou za 250 kop gr. č., aby jej již roku 1538 oba prodali za 400 kop gr. č. Petru Bohdaneckému z Hodkova a Kateřině ze Sloupna. Ti jej za podobnou sumu (450 kop) roku 1541 prodali Mikuláši Rendlovi z Oušavy, přičemž jen dva roky poté, v roce 1543, nový majitel Zikmund Berka z Dubé za stejný dům zaplatil již 575 kop. Již v následujícím roce dům odkázal své ženě Sidonii (Sioně) Šlikové, která však zemřela již roku 1548, dlouho před manželem († 1570). Že byla cena domu tehdy nadšazená, naznačuje skutečnost, že v roce 1549 hrabě Vavřinec (Laurenc) Šlik z Pasouna, hejtman



Obr. 8. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail věže Samuelovského domu na Starém Městě pražském, přestavované asi v letech 1535–1538, na místě dnešního Clam-Gallasova paláce, čp. 158 (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Obr. 9. Kašpar Bechteler, před 1630: Útěk zimního krále Fridricha Falckého ulicemi Malé Strany 9. listopadu 1620. Katedrála sv. Víta, mezi severními arkádami presbytáře (125 × 455 cm). Detail s věží Samuelovského domu na Starém Městě (vlevo od severní věže kostela sv. Salvátora), upravené v letech 1583–1592 (dnes Clam-Gallasův palác, čp. 158; foto P. Uličný, 2013).



Obr. 10. Giacomo Antonio Canevalle (před 1660–1731), před rokem 1713: Plán průčelí Samuelovského domu na Starém Městě, dnes Clam-Gallasův palác, čp. 158. Kresba zachycuje stav průčelí před započatím vrcholně barokní přestavby. Kolorovaná perokresba na papíru, 447 × 616 mm (Archiv hl. m. Prahy, Sběrka map a plánů, Clam-Gallasův palác – dokumentace k paláci, bez sign.).

8	9
10	

Starého Města pražského, a Eliška Berková z Dubé koupili dům jen za 500 kop gr. č. Od nich ho za stejnou částku v roce 1567 získal Ferdinand z Lokšan a na Březnici a Zuzana Šliková z Pasounu s tím, že si Šlik vymínil na dům předkupní právo. To uplatnil v roce 1570, kdy dům zase získal zpět. Od něho pak dům v roce 1583 zakoupil zlatník Matyáš Rormistr s manželkou Annou za 750 kop gr. Zvýšená cena domu by mohla odpovídat nějakým úpravám, ale možná také pouze odrážela zvyšování cen v Praze obecně. Zato když o desetiletí později v roce 1592 kupoval palác za 2 150 kop gr. č. zlatník Martin Šol s manželkou Kateřinou, reagovala cena jistě na nemalé předchozí stavební náklady (TEIGE 1910, 781–782).

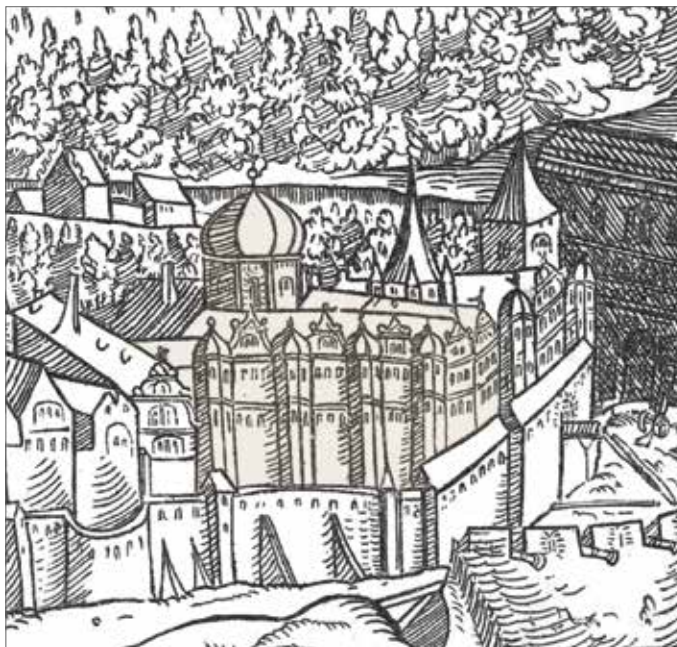
Věž paláce byla výrazným elementem v panoramatu Prahy a na jednotlivých vedutách města je dobře možné sledovat její architektonické proměny. Protože však byly menšího charakteru, nemusely se výrazně odrážet v ceně domu, nebyly-li součástí celkové větší přestavby. Peterleho veduta z roku 1562 poskytuje cenné svědectví o podobě věže v době, kdy byl delší dobu, od roku 1549, vlastníkem hrabě Vavřinec Šlik se svou ženou. Vrcholila patrem odděleným od spodní části kordónovou římsou a lemovaným obloučkovou atikou, v nároží přecházející do čtvrtkruhů. Vzhledem k dlouhému předchozímu vlastnictví domu hrabětem Šlikem to mohl být on, kdo stál za touto úpravou, která dala středověké městské věži „veselejší“ charakter. Nicméně dochované písemné prameny to mohou zpochybňovat. Je totiž nápadné, že v roce 1567 prodával Šlik dům za stejnou cenu, za jakou ho pořídil v roce 1549. To je samozřejmě možné objasnit tím, že by změna ochozu věže představovala jen kosmetickou úpravu, nicméně se nabízí i jiné vysvětlení. V letech 1535–1538, kdy dům vlastnil písař Jan Karel, se jeho cena skoro dvojnásobně zvedla, z 250 na 400 kop gr. č. Takovou změnu lze asi právem spojit s nějakou větší stavební úpravou, a protože žádný podobný výkyv není před koupí paláce hrabětem Šlikem zaznamenán, zdá se, že obloučková atika vznikla již v letech 1535–1538. Podporou pro takové tvrzení je identicky řešená atika zmíněné vstupní věže zámku Frankenstein ve Slezsku, stavěné před rokem 1529 Benediktem Riedem, a zmíněná věž domu Václava z Vitenče na Hradčanech, upravovaná asi ve stejný rok. Sám Ried autorem úpravy věže Samuelovského domu již být nemohl, protože zemřel v roce 1534, ale podobně jako to lze předpokládat u hradčanského domu, mohl to být někdo

z jeho hutě. Pokud je tato domněnka správná, byl by ochoz věže Samuelovského domu společně s hradčanskou věží jednou z nejstarších renesančních atik realizovaných v Praze.

Na její stáří ukazuje i to, že poměrně brzy po roce 1562 z panoramatu města mizí. Již velký prospekt z roku 1606 od Aegidia Sadelera (1570?–1629) místo ochozu zobrazuje věž zakrytou esovitě prohnutou střechou, kterou v detailu modeluje reliéf útěku krále Fridricha Falckého přes pražská města roku 1620 (obr. 9). Střecha kryjící horní patro věže, upravené do podoby altánu, existovala ještě před rokem 1713, kdy ji na plánu průčelí vykreslil Giacomo Antonio Canevalle (před 1660–1731; obr. 10; KRUMHOLZ/SVOBODA/KABELKOVÁ 2007, 81 a obr. 72 na s. 82). Kromě hradčanského letohrádku to byly hlavně již zmíněné pražské královské stavby, které byly takto ukončovány. To může být důležité proto, že tehdejším majitelem Samuelovského domu byl od roku 1567 Ferdinand z Lokšan a na Březnici († 1603), příbuzný Filipíny Welserové, roku 1557 tajně provdané za arcivévodu Ferdinanda Tyrolského. Kromě toho sám Ferdinand z Lokšan sloužil přímo u arcivévodova dvora, takže to mohl být on, kdo nařídil ochoz věže svého domu, který nicméně nevlastnil dlouho, jen do roku 1570, změnit podle jednoho z hradních vzorů. Stejně možné je však i to, že tak učinil až zlatník Matyáš Rormistr, za jehož držby v letech 1583–1592 se cena domu mnohonásobně zvedla.



Mezi nejstarší pražské belvedéry umístěné na věžích patří také lusthaus vybudovaný v úrovni střech Rožmberského paláce na Pražském hradě. Palác stavěl od roku 1545 Hans Vlach, zprvu pro Petra V. z Rožmberka (1489–1545), zvaného Kulhavý, a po jeho smrti v téže roce pro jeho tehdy nezletilého synovce Viléma z Rožmberka (1535–1592). V první fázi stavby byl palác směrem do města členěn dvojicí věžiček založených na románských věžicích, z nichž jedna obsahovala malý lusthaus. Hlavní lusthaus však byl umístěn na opačné, severní straně paláce, nad vstupním průčelím hledícím do Jiřské ulice. Byl vybudován na mohutné hranolové věži, která ze strany sousedního Švamberského paláce vystupovala do ulice, a měla tedy ještě fortifikační funkci (obr. 11, 12). Belvédér se zde připomíná v roce 1556, a to jako „lusthaus při vratech do domu na sloupích sklepem vystaven, mezi šnekem a druhým schodem do svrchních pokojů na místo připraven“ (KRČÁLOVÁ 1970, 471–472). Z tohoto zápisu plyne, že měl být opatřen sloupovou arkádou, která však nebyla tehdy zřejmě ještě osazena. To se týkalo i kamenných prvků schodiště, kterým se do věže vstupovalo z ulice ze západní strany (KRČÁLOVÁ 1970, 473).



Obr. 11. Tomáš Haffenecker, 1738: Pražský hrad, bývalý Rožmberský palác. Plán severního průčelí východní části (Archiv Pražského hradu, Stará plánová sbírka, sign. 125, inv. č. 13; foto O. Příbyl, 2011).

Obr. 12. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail Rožmberského paláce na Pražském hradě, později Tereziánský ústav šlechticů, čp. 2 (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

Zpráva z roku 1556 však připomíná, že lusthauz na věži byl již pokryt plechem (KRČÁLOVÁ 1970, 473), a protože stavba paláce započala již v roce 1545, kdy se s věží už muselo počítat, zdá se, že belvedér existoval nějaký čas bez kamenických prací. Byl zřejmě v této hrubé stavbě dokončen někdy před rokem 1552, kdy byla sepsána smlouva na vytesání prvků venkovního schodiště u věže, které měli provést italští kameníci Andrea a Dominik (KRČÁLOVÁ 1970, 470). Zatímco toto dílo bylo brzy po roce 1556 osazeno, protože se objevuje již na anonymním plánu Pražského hradu z Uffizií, který vznikl v letech 1559–1560,¹³ o arkádách pro lusthauz na věži to nelze říci. Peterleho veduta Prahy z roku 1562 zobrazuje jen zděný belvedér osmibokého tvaru, osazený na hranolové věži, zcela beze stop po arkádách. Správnost veduty navíc potvrzuje reliéf útěku Fridricha Falckého z Prahy roku 1620, na němž je lusthauz zobrazen ze severní strany stejným způsobem, tedy jako mnohoboká věžice. V obou případech je belvedér ukončen cibulovitě tvarovanou stříškou. Zatímco se forma této střechy, realizované jako jedna z prvních svého druhu v Čechách (asi před rokem 1552), v Praze a v celé zemi rychle dále šířila, polygonální forma belvedéru, inspirovaná středověkými věžemi, jakou byla již zmiňovaná věž hradu Frankenstein, byla zřejmě vnímána jako anachronismus, neboť v Praze zůstala ojedinělá.

Nebyly to však jen staré gotické věže, které byly v Praze doby Ferdinanda I. užívány ke zřizování altánů. K tomu posloužily i arkýře osazené v průčelích městských domů. Jedním z nich byla výjimečná stavba paláce uzavírajícího od jihu Karlovo náměstí na Novém Městě pražském (dnes Faustův dům, čp. 502/II). Palác před husitskými válkami drželi opavští vévodové, kteří k němu po roce 1448 přikoupili sousední dům a pozemky. Kolem roku 1501 vévodové prodali dům Jaroslavu Kapounovi ze Svojkova, jenž však byl v roce 1537 stát. Konfiskovaný dům nicméně daroval v roce 1542 král Ferdinand Jaroslavovu příbuznému Piramu Kapounovi ze Svojkova. Od něho se prodejem uskutečněným v roce 1543 dostal do držení králova osobního lékaře Jana Koppa z Raumenthalu (1487?–1562?) a jeho manželky Lidmily z Veleně za 85 kop gr. č., což byla na tu dobu velmi vysoká cena. V letech 1553–1554 se různí věřitelé uvázali zvodem v držbu domu (tzn. ve druhém exekučním stupni vymezili podíly na objektu), a to v celkové částce 181 a půl

kopy gr. č. Proti těmto zvodům prokázal v roce 1559 „lepší právo“ Benjamin Lečanský z Popic, deklamátor při menších deskách zemských, a díky tomu dům získal on. Když v roce 1565 zemřel, jeho bratr Matouš Lečanský z Popic zastavil objekt hejtmanovi kladského hrabství Kryštofu Muchkovi z Bukova a na Voseku za 200 kop gr. č., tedy za víc než dvojnásobek ceny, za kterou palác získal Jan Kopp (LIBAL/VAJDIŠ/LANCINGER 1969, 2–3). I když mohla být



zvýšená cena způsobena snižováním hodnoty měny, je za ní vidět i přestavbu provedenou někdy před rokem 1565. Protože v letech 1553–1554 na dům poskytli věřitelé úvěr do výše jedenapůlkrát větší, než byla v roce 1543 jeho cena, musely tedy za Jana Koppa probíhat nějaké náročnější stavební úpravy.

Peterleho veduta ukazuje zejména jeden detail, který je Koppově přestavbě možné přičíst, a tím je velký arkýř osazený ve středu domovního průčelí, přerůstající palác v podobě altánu o jedno podlaží a vrcholící esovitě prohnutou střechou (obr. 13). Schematizované pojetí pohledu nedovoluje udělat si detailnější představu o členění architektury, zřejmě je pouze, že altán byl římsou dělen na dvě etáže a že v přízemí pod arkýřem – který je v podobě rizalitu, ovšem již bez altánu, obsažen i v barokním průčelí dnešního domu – byl pravoúhlý portál. Korekturu zde poskytuje Sadelerovo panorama Prahy z roku 1606, a to zejména fragment originální kresby, který zachycuje segmentový pas vynášející arkýř pomocí dvou konzol. Soudě podle Peterleho byl renesanční

Obr. 13. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail paláce lékaře Jana Koppa z Raumenthalu na jižní straně Karlova náměstí na místě dnešního Faustova domu na Novém Městě pražském, čp. 502 (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

¹³ Plán Pražského hradu (č. 4521 A), 410 × 329 mm, měřítko 1:1750, Firenze, Galleria degli Uffizi, Gabinetto Disegni e Stampe (BRYKOWSKA 1996). K datování do let 1559/1560 ULIČNÝ 2019, v tisku.

portál osazen i v západní části průčelí a zakončen výraznou půlkruhovou archivoltou. Východní nároží paláce pak zdobil další prvek střešní architektury – vikýř se střechou podobně modelovanou jako rizalit.

Peterleho veduta Prahy tak ukazuje, že osobní lékař krále Ferdinanda I. Jan Kopp z Raumenthalu si na dominantním místě Karlova náměstí přestavbou staršího paláce vybudoval někdy začátkem 50. let 16. století pozoruhodné sídlo, jehož průčelí charakterizoval motiv širokého středního arkýře přerůstajícího ve střešní altán, jehož působnost zdůrazňovalo umístění domu přibližně v ose náměstí. Jako králův lékař měl Jan Kopp možnost přístupu k dvorním stavitelům, proto je možné, že jeden z nich stál i za touto stavbou. Pro jejich určení platí prakticky totéž, co bylo řečeno výše u belvedéru domu Ondřeje Ungnada na Hradčanech: motiv kýlovité střechy mohl provést vlastně takřka každý z nich. Vedle Bonifáce Wohlmuta to mohl být dokonce i jeho konkurent Hans Tyrol, který kolem roku 1555 stavěl na Pražském hradě palác pro Ferdinanda Tyrolského. I když tedy nelze jednoznačně říci, kdy a kým byl Koppův palác přestavěn, je možné zařadit jeho rezidenci mezi významné pražské stavby rané renesance.

Kompozice vytvořená na jižním konci Karlova náměstí se dočkala své obdoby na jiném významném místě v Praze. Na východní straně Staroměstského náměstí



Obr. 14. Philipp van den Bossche / Johannes Wechter / Aegidius Sadeler, 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův – výřez: Staroměstské náměstí. Mědirytina, lept, díl 5. Trčkovský palác na Staroměstském náměstí, dnes palác Golz-Kinských, čp. 606 (skenováno z reprodukce BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973).

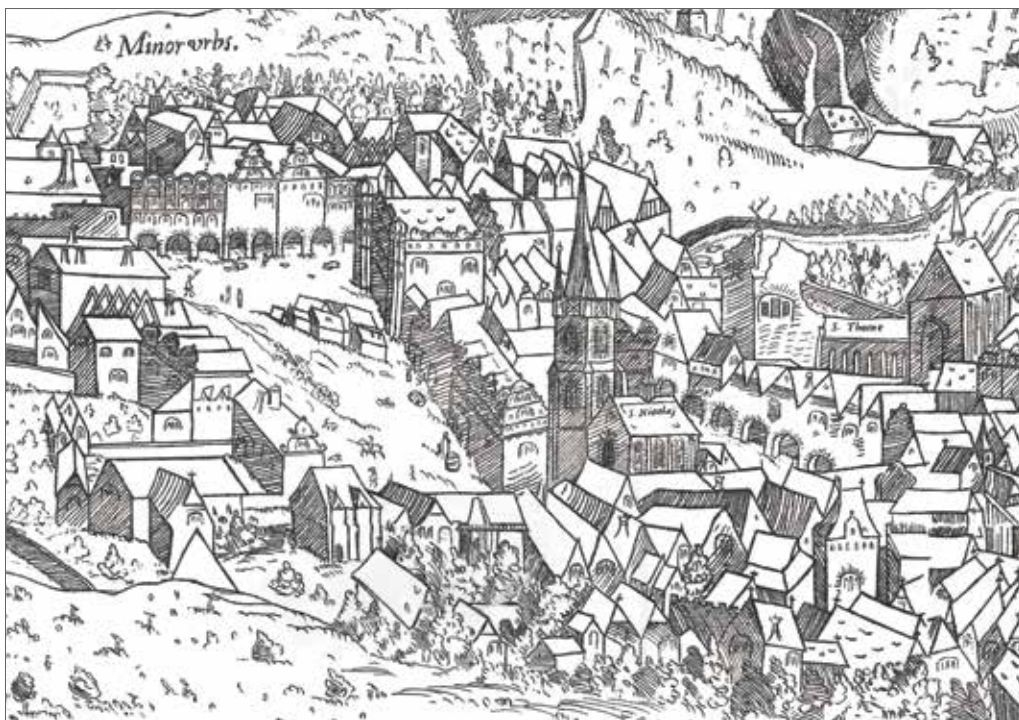
si vybudovali dům v obdobně dominantní poloze Trčkové z Lípy (dnešní palác Golz-Kinský, čp. 606/I), kteří průčelí jinak poměrně anonymně vyhlížející stavby ozvláštnili v 60. letech 16. století nad vchodem umístěným plochým arkýřem s esovitě vykrouženou střechou (obr. 14). Dům zvaný tehdy U stolice koupil za 500 kop gr. č. Burian Trčka z Lípy roku 1559. V roce 1583 přešel na Mikuláše Trčku z Lípy a později na Jana Rudolfa Trčku, který dům roku 1601 postoupil Kateřině Kurcpochové, rozené z Lobkovic. Ta jej hned následující rok prodala císařskému radovi a prezidentu České komory Štefanu Jiřímu ze Šternberka za 2000 kop gr. č. Ten jej ale ještě tentýž rok se ziskem 500 kop prodal císařskému radovi Přechovi z Hodějova pro jeho manželku Dorotu z Hodějova. Byl to pak roku 1603 Přech z Hodějova († 1610), jenž dostal povolení postavit na jihozápadním nároží okrouhlý arkýř (TEIGE 1910, 416). Přech tehdy dům výrazně přebudoval, protože v roce 1622 byla jeho cena odhadnuta na 13 tisíc kop gr. míš., tj. 6,5 tisíce kop gr. č. (JAREŠOVÁ/MUK 1969, 4). Větší přestavbou přitom dům prošel podle velkého rozdílu v ceně mezi lety 1559 a 1602 i za Trčků – kdy přesně, však nelze blíže zjistit. Peterleho veduta v tomto místě bohužel nepřináší žádné detailní informace.

Střešní štíty a atiky

Druhou kapitolu raně renesanční pražské střešní architektury psaly štíty a horizontálně ukončené atiky. Podobně jako v případě nejstarších belvedérů, i tyto prvky byly v pozdějších dobách rušeny, v tomto případě až na dvě výjimky, kterými jsou štíty Týnské školy na Staroměstském náměstí a domu čp. 156/I v Husově ulici. Pohled na Peterleho panorama města z roku 1562 ukazuje, že v té době zaplňovaly pražské ulice v hojnějším počtu, přičemž se koncentrovaly zejména na Malé Straně obnovované po velkém požáru v roce 1541. Kvůli zániku většiny pražských raně renesančních štítů a atik nebude popis jejich geneze – což je dalším cílem tohoto článku – snadný. Na základě studia vedut a dějin jednotlivých domů lze však vyslovit tezi, že jejich výskyt nebyl otázkou jen několika málo let před vznikem Peterleho panoramatu, ale že si je pražští stavebníci začali pořizovat již někdy od 20. let 16. století.

V dobách Ferdinanda I. existovaly tři způsoby – mimo výše popsané arkýře a věže –, jak završit průčelí stavby. Byla to horizontálně ukončená atika, jejíž koruna byla rozdělena řadou drobných

Obr. 15. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail Malostranského náměstí (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



obloučků, nebo stoupavý štít. Ten se vyskytoval ve dvou základních variantách, z nichž první vycházel z tradičního gotického stupňovitého štítu, obohaceného na okrajích obloučky, buď půlkruhovými, nebo čtvrtkruhovými. Druhou variantou byl štít etážový, dělený římsami do několika horizontálních pásů – etáží a zpravidla na krajích dekorovaný volutami. Dělení obloučkového štítu mohlo být poměrně komplikované a různě variované, podrobná analýza podle dobových vyobrazení je však vyloučena s ohledem na často zjednodušovanou ikonografii dnes již téměř zaniklé architektury.

Co se týká stáří jednotlivých druhů, zdá se, že atiky byly populární v nejranějších dobách, jak na to ukazuje ukončení dvou výše zmíněných věží. Jejich mladšími sestrami byly stupňovité štíty s obloučkovými motivy, které záhy v městském prostoru začaly doplňovat štíty volutové, aby je v pozdějších dobách renesance zcela vytlačily a nahradily.

Jedna z nejstarších atik – a zároveň velmi bohatě tvarovaná – je dokumentována Peterleho vedutou v horním dílu Malostranského náměstí (obr. 15). Malostranské náměstí bylo blokem s kostelem sv. Mikuláše děleno na dvě zhruba stejně velké části, ale hlavní malostranský chrám jako by v dobách prvních Habsburků dělil i dva zcela odlišné světy. Zatímco dolní díl ještě v roce 1611, kdy je při vpádu Pasovských dokumentován z mnoha stran, připomínal ospalé poddanské městečko, horní díl byl výkladní skříní celé Prahy. Již Peterle zde téměř každý dům zachycuje zdobený různě tvarovaným štítem, ne jeden ovšem s obloučkovou atikou.

Severní stranu zdobila řada čtyř domů, z nichž dva měly atiky. První z nich, dům na nároží ulice Zámecká (U Černého orla, čp. 204/III), byl zakončen atikou zabírající polovinu výšky domu, rastrovanou vertikálními sloupky a dělenou římsami do tří etáží, a korunován byl řadou půlkruhových obloučků. V dějinách domu bylo významnou etapou období mezi lety 1508–1528, kdy jeho cena několikanásobně vzrostla. Roku 1508 jej jeho majitel Jan Švec prodal zlatníkovi Martinu Košovi za 140 kop gr. míš. Roku 1522 pak tento dům, „který jest vystaven pod stupni, jdúc k stupňom hradu Pražského na rohu po pravé ruce vedle domu někdy Mikuláše zlatníka“, převedl Koš na svou manželku Martu. Zdá se, že v brzké době dům opět přešel na Martina Koše, neboť jej roku 1528 prodává apatykáři Jakubu Oplovi a jeho manželce Magdaleně za sumu 470 kop gr. míš. (PAVLÍK/NOVOSADOVÁ 1968, 2–3). Radikální, více než trojnásobné zvýšení ceny ukazuje, že zlatník Koš dům výrazně přestavěl, a to zřejmě před rokem 1522, kdy jej postoupil své ženě. Dům musel být vystaven velmi nákladně, protože mu požár v roce 1541 zřejmě příliš neublížil. Když jej po něm Jakub Opl prodával jinému apatykáři Kryštofu Meyerovi, stál totiž 500 kop gr. míš. Následující léta se cena domu již jen snižovala, při jeho prodeji roku 1553 to bylo již jen 400 kop gr. míš. (PAVLÍK/NOVOSADOVÁ 1968, 3–4). Stav, ve kterém jeho průčelí otočené do náměstí zachytil v roce 1562 Peterleho dřevořez, tím pádem odkazuje na dobu vzniku dávno před vydáním veduty,

a to již před rok 1522. Pokud je toto datování správné, jednalo by se o jednu z nejstarších atik tohoto typu postavenou v Čechách. Nebylo by to zcela překvapující vzhledem ke klíčové poloze domu při cestě na Pražský hrad a jeho majiteli, zámožnému zlatníku Martinu Košovi.

Atikou obdobně náročné členění byly v Praze vybaveny ještě další domy. Idenicky členěné jako u malostranského domu zachycuje Peterle průčelí významného domu na Hradčanském náměstí, pozdějšího Martinického paláce (čp. 67/IV, obr. 16). K původnímu nárožnímu domu, který koupil roku 1488 Bohuslav ze Švamberka (†1490), připojili Švamberkové v letech 1505–1536 další tři sousedící domy. V roce 1540 je zmiňován velký dům jako pozůstalost po Kryštofu ze Švamberka (†1534). Švamberský dům, který zůstal po požáru Hradčan pustý, společně se dvěma sousedními domy kapitulními (čp. 62 a 63/IV) koupil v letech 1552–1563 Andreas (Ondřej) Teyffle z Zeilberku (jinak z Gunderstorffu a Enzestorffu), rada císaře Ferdinanda I. a arcivévody Ferdinanda Tyrolského, jenž „od několika osob městiště na onen čas pusté a pohořelé dostavši, z gruntu a znovu vystavěl“ a přebudoval na rezidenci se zahradou, do které byla v roce 1568 zavedena voda. Asi v roce 1580 nebo jen o něco dříve palác za 3600 kop gr. míš. prodal Jiřímu Bořitovi z Martinic a na Smečně (†1598; VILÍMKOVÁ/KASÍČKA 1967, 6–14).

Kdy na domě vznikla atika, tak není jednoznačné. Když Andreas Teyffle areál někdy v 50. letech nebo počátkem 60. let výrazně přestavoval, mohl přitom jen obnovovat průčelí „velkého“ Švamberkého domu, které by tak mohlo vzniknout již mezi roky 1536–1540. Švamberkové totiž byli významnými stavebníky, jejich palác na Pražském hradě se spolu se svým vybavením, jaké získal po požáru hradu, rovnal sousedním palácům pánů z Rožmberka a Pernštejna.



Obr. 16. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail průčelí domu Andrease Teyffleho z Zeilberku v pozadí na místě pozdějšího Martinického paláce, čp. 67, na Hradčanech (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Obr. 17. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail neznámého domu na Novém Městě pražském, někde mezi kostelem Panny Marie Sněžné a Novoměstskou radnicí (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Obr. 18. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail domu na Dobytčím trhu (Karlově náměstí) na místě pozdější jezuitské koleje čp. 504 na Novém Městě (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

Další dva domy Peterle zachytil i na Novém Městě pražském, které však soudě podle jeho veduty bylo jinak zasaženo výraznějšími renesančními motivy jen minimálně. Schematicky je tam vykreslena jedna atika po levé straně pobořeného kostela Panny Marie Sněžné, v místě severní strany dolní části dnešního Václavského náměstí. Další stavba s atikou vystupovala ze shluku domů směrem k Novoměstské radnici, přičemž se v ní pravidelně střídaly půlkruhově ukončené obloučky s vlaštovčími ocasy (obr. 17). Protože se však žádný z těchto domů v této podobě neobjevuje na pozdějších přesnějších vedutách, je nemožné říci, kterému domu v této části města atiky patřily.

Více biografických údajů existuje o dalším objektu, který Peterle zachycuje na východní straně dnešního Karlova náměstí. Dům stál v místě pozdější novoměstské jezuitské koleje a je ná-

padné, že pozdější veduty již atiku nezachycují, což by mohlo být znamením jejího stárání (obr. 18). Sadelerův prospekt zachycuje dům s novými volutovými štíty, vztyčenými zřejmě v souvislosti s rozšířením domu o jižního nižšího souseda, který byl vybaven stejným typem štítu. Na rozdíl od malostranského a hradčanského domu nebyla dolní ze tří etáží členěna vertikálními prvky sloupků, ale uplatňovala se tam jen řada okének podkrovního podlaží. V 1. polovině 17. století na tomto místě začala vznikat jezuitská kolej, pro kterou byl v roce 1628 zakoupen dům v místech dnešního čp. 504/II zvaný Medulán či Mediolán (což byl tehdejší výraz pro město Milán), a to za vysokou cenu 2500 kop gr. míš. Dům již před polovinou 16. století patřil mistru Václavovi Medkovi z Krymlova, který na Novém Městě zastával i úřad purkmistra. V roce 1560 jej rozšířil přikoupením domku na severní straně za 13 kop gr. č. Roku 1583 byly oba domy poručníky jeho syna Václava prodány za relativně nízkou cenu 225 kop gr. č. Kateřině Malovcové, která je roku 1592 prodala za 750 kop gr. č. Jiříkovi Kamarytovi Kaplíři ze Sulevic. Od něho je obratem koupil za stejnou cenu Zachariáš Kába z Rybňan. Ten domy zřejmě nákladně přestavěl, protože když se v roce 1603 dostaly do rukou Jindřicha z Písnice, stály již 1 750 kop gr. míš. (KAŠIČKA/VILÍMKOVÁ

Obr. 19. Pardubice-Staré Město, čp. 6, Příhrádek. Zadní strana domu z 1. poloviny 16. století s horizontálním ukončením a s obloučky střídavě umístěnými ve dvou úrovních (foto M. Křištof, 2018).



Obr. 20. Pardubice-Staré Město, čp. 116, Bartolomějská. Průčelí domu s níže položenými obloučky na okrajích štítu; prostřední řada čtyř obloučků tvoří motiv hojně rozšířený i v Praze (foto M. Křištof, 2018).



Obr. 21. Pardubice-Staré Město, čp. 76, Zelenobranská, předbraní Zelené brány. Atika z doby po roce 1538, krytá dřevěnou nástavbou dendrochronologicky datovanou do let 1541/1542 (foto M. Křištof, 2018).



1976, 7–8, 38–39). Vzhledem k vyobrazení na Peterleho panoramatu dům zvaný Medulán, vybavený obloučkovou atikou, tedy bezpečně nechal vystavět mistr Václav Medek z Krymlova, a to někdy v 50. letech 16. století.

Horizontálně ukončené atiky tak zřejmě představují v topografii pražské renesanční střešní architektury jeden z nejstarších elementů. Velké stáří tohoto motivu naznačuje i to, že se v Čechách začal používat ještě v pozdní gotice. K vnitřní straně Pražské brány v Hradci Králové byl přistavěn dům čp. 82, bohužel zbořený v roce 1884, který byl touto atikou opatřen (SEDLÁČEK 1883, 226; CECHNER 1904, 96–97; SLAVÍK 2017, 649). Dům vznikl v blíže neznámé době, nepochybně však v letech po požáru, který město zachvátil v roce 1509, tedy snad kolem roku 1520. Vstupní portál byl sedlový, zdobený v nadpraží patrně větrovým, sloupy mázhauzu měly polygonální hlavice. Horní dvě podlaží průčelí byla v době demolice již modernizována, v prakticky původní podobě se však uchovala horizontální atika, v níž byly do vpadlého pole vloženy dva velké reliéfní znaky pekařů a nad kterou byla osazena dvojice velkých půlkruhových obloučků (obr. 22).¹⁴ Atika hradeckého domu však byla poměrně nenápadná, a pokud nebyla v rámci města použita ještě jinde na výraznějším místě, sotva mohl mít její novátorský tvar, mající zřejmě svůj původ v Benátkách, větší dopad. Na užití atik v Praze tak měla nepochybně velký vliv pernštejnská architektura, jejímž vrcholem byla velká přestavba Pardubic po požáru v roce 1538. Město bylo po něm vybaveno podle nařízení Jana IV. z Pernštejna (1487–1548) a pod vedením stavitele Jiříka z Olomouce jednotným typem průčelí používajícím půlkruhové a v ojedinělých případech i čtvrtkruhové motivy (ŠEBEK ET AL. 1989, 121–123). Architektura, kterou Jiřík z Olomouce pro završení domů používal, stojí vlastně na pomezí atiky a štítu v tom smyslu, že jde sice o horizontálně ukončený útvar, avšak s obloučky střídavě umístěnými ve dvou úrovních (obr. 19, Příhrádek, čp. 6). V některých případech, jako u domu čp. 116 na nároží Bartolomějské ulice a Pernštýnského náměstí, jsou níže položené obloučky jen na okrajích štítu, čímž střední řada čtyř obloučků tvoří motiv, který byl tolik rozšířen i v Praze (obr. 20, cf. obr. 16–18). Tomu se ještě více blíží atika předbraní Zelené brány (obr. 21).¹⁵ Tak jako v Praze, i pardubické štíty měly vyrovnané vertikální a horizontální členění, i když detailní porovnání není možné kvůli tomu, že pražské štíty jsou vesměs známy pouze ze schematizujícího Peterleho vyobrazení.

Pernštejnské stavby byly charakteristické i užíváním štítů se čtvrtkruhovými obloučky, nebyly to však Pardubice, kde se v hojném počtu vyskytovaly.¹⁶ Vojtěch z Pernštejna (1490–1534), Janův starší bratr a tchán nám již známého Ondřeje Ungnada ze Suneku a na Hluboké, jimi nechal zakončit ojedinělou realizaci kompletní renesanční přestavby českého města, a to Nového Města nad Metují. Zde byla po požáru v roce 1526 v průběhu prvních let třetího desetiletí vztyčena na všech stranách obdobně řešená průčelí celých bloků. Jejich základem je štítek s vlašťovčími ocasy, mezi něž je ve vyšší úrovni osazen půlkruhový oblouček. Jednotlivé štítky odděluje další půlkruhový oblouček. Stejný princip pernštejnský stavitel realizoval již dříve na atice prostějovské radnice, budované od roku 1522. V obou případech však na rozdíl od Pardubic byly štíty zcela hladké, bez horizontálního a vertikálního členění. To má naopak rozpracovaný štít domu vyobrazeného na jednom z obrazů křídlového oltáře Kristova utrpení a oslavení z farního kostela v západočeském Slavětíně, datovaného letopočtem 1531 (obr. 23; k oltáři ROYT 2015, 247–253). Obdobně byly rozměřeny bohatě komponované, čtyřetážové štíty litoměřické radnice, stavěné v letech 1537–1539. V tomto případě však byly čtvrtkruhové motivy otočené směrem dovnitř a netvořily tak charakteristické vlašťovčí ocasy (obr. 24).

Jedny z nejstarších štítů inspirovaných pernštejnskou produkcí, které lze v Praze dokumentovat, patrně vznikly na Vyšehradě. Zde se v 16. století na ruinách bývalého hradu a kapituly rozvíjelo nové pražské město. V letech 1534–1549 tam byly poblíž západního průčelí kostela sv. Petra a Pavla s kaplí Vzkříšení Páně postaveny dva soukromé domy. Stalo se to za uživatele vyšehradské prebendy Bohuslava Hodějovského z Hodějova (1549–1553), jenž se měl stát po studiích teologie vyšehradským proboštem. Proboštské jmění spravoval za svého synovce poručník Jan starší z Hodějova (1496–1566), zemský místosudí a humanistický básník. Ten vydal dva kusy pozemku „na probošství“ krejčímu Martinovi a kloboučníku Šimonovi Strakonickému, aby na nich vystavěli domy a odváděli roční plat 8 grošů (VACEK 1916, 117). Bylo to místo poblíž Starého



Obr. 22. Hradec Králové, dům čp. 83 u Pražské brány na rytině Karla Liebschera (převzato ze SEDLÁČEK 1883, 226).



Obr. 23. Mistr Slavětínského oltáře, 1531: křídlo z kališnického oltáře Kristova utrpení a oslavení z kostela sv. Jakuba Většího ve Slavětíně u Loun. Detail výjevu *Ecce homo* s domem se štítem s vlašťovčími ocasy. Tempera na dřevěné desce, Litoměřice (?; Římskokatolická farnost Slavětín: depozitář Arcidiecéze pražské; foto A. Holasová, 2016).

14 Rytina Karla Liebschera, publikovaná Sedláčkem v roce 1883 (viz obr. 22), zřejmě zachycuje dům s jedním poškozeným obloučkem, který je v celistvosti vidět na snímku Josefa Lorence z roku 1866 (ZIKMUND/POSPÍŠILOVÁ 2000, 11, obr. 8).

15 Krov Zelené brány je dendrochronologicky datován do let 1541/1542 (viz Dendrochronologie online, konstrukce dřevěné nástavby brány, datováno 1541/1542).

16 Zde je lze nalézt na zadní straně domu čp. 80 na Pernštýnském náměstí.

Obr. 24. Litoměřice-Město, čp. 171, Mírové náměstí 40. Tzv. stará radnice, průčelí z let 1537–1539 s bohatě komponovanými, čtyřetážovými štíty včetně čtvrtkruhových motivů otočených směrem dovnitř (foto © Oblastní muzeum v Litoměřicích, P. Gutová, 2018).



Obr. 25. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail domu na Vyšehradě vedle Starého probošství, čp. 69 (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



si přinesl cit pro subtilnost konstrukčních prvků. To možná pomohlo i tomu, že se týnské štíty, i když tento model již dávno vyšel z módy, udržely na domě do dnešní doby.

Ze stejné doby pak zřejmě pochází další dvojice štítů zdobících dům čp. 156/I, v té době zvaný U Klíčů, v Husově ulici na Starém Městě. Od poloviny 15. století se cena tohoto měšťanského domu v držení převážně staroměstských řemeslníků pohybovala pod 100 kopami gr. č., ve 30. letech 16. století stoupla na 150 kop a v roce 1538 dům koupili od Kateřiny Muldavské, vdovy po konváři Janovi, za 157 a půl kopy gr. č. zlatník Mikuláš Cajgl a jeho žena Salomena. Posléze, neznámo kdy, se dostal dům do držení Jiřího pergameníka, po jehož smrti prodaly jeho sestry Ludmila a Dorota dům roku 1579 již za cenu 537 a půl kopy gr. č. rukavičkáři Bartoloměji Felzovi a jeho manželce Barboře.

Obr. 26. Praha 1-Staré Město, čp. 604, Staroměstské náměstí, Týnská škola. Průčelí s dvojicí jemně profilovaných štítů, pravděpodobně postavených až po roce 1562 (foto L. Bartoš, 2016).



probošství (čp. 69/VI) a právě tam Peterleho veduta ukazuje dům s jednoduchým obloučkovým štítem, do jehož středu byla vsazena jakási deska (obr. 25). Sadelerův prospekt upřesňuje, že domy, respektive štíty, zde skutečně byly dva, ale tak nepatrné, že je nelze na jeho vedutě skoro rozeznat. Domy přiléhaly od jihu k budově pozdějšího Starého probošství.

Z dalších dochovaných pražských štítů je pardubickému vzoru nejbližší dvojice štítů Týnské školy na Staroměstském náměstí (čp. 604/I, obr. 26). Datum jejich vzniku není známo, protože však chybí na Peterleho vedutě, musely vzniknout až někdy po roce 1562. Oproti pardubickému štítu, kde je členění polí provedeno dost rustikálně, jsou jednotlivé prvky týnských štítů vykrouženy a profilovány s velkou jemností, patrně mistrem, který ještě prošel školením v goticky orientované huti, odkud

si přinesl cit pro subtilnost konstrukčních prvků. To možná pomohlo i tomu, že se týnské štíty, i když tento model již dávno vyšel z módy, udržely na domě do dnešní doby. Ze stejné doby pak zřejmě pochází další dvojice štítů zdobících dům čp. 156/I, v té době zvaný U Klíčů, v Husově ulici na Starém Městě. Od poloviny 15. století se cena tohoto měšťanského domu v držení převážně staroměstských řemeslníků pohybovala pod 100 kopami gr. č., ve 30. letech 16. století stoupla na 150 kop a v roce 1538 dům koupili od Kateřiny Muldavské, vdovy po konváři Janovi, za 157 a půl kopy gr. č. zlatník Mikuláš Cajgl a jeho žena Salomena. Posléze, neznámo kdy, se dostal dům do držení Jiřího pergameníka, po jehož smrti prodaly jeho sestry Ludmila a Dorota dům roku 1579 již za cenu 537 a půl kopy gr. č. rukavičkáři Bartoloměji Felzovi a jeho manželce Barboře. V letech 1538–1579 došlo ke skoro čtyřnásobnému nárůstu ceny domu, a tedy lze téměř s jistotou říci, že buď zlatník Mikuláš Cajgl, nebo pergameník Jiří stál za rozsáhlou přestavbou domu a vybudováním dvojice štítů uliční fasády, které Peterleho panorama soudě přes veškeré zkreslení ještě v roce 1562 nezachycuje (TEIGE 1915, 611; LÍBAL/PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1961, 7–8; PAVLÍK 1962, 258–60). Stavitel do-

mu zde užil čtvrtkruhové obloučky a také rustikálnost členících prvků, podobnou pardubickým domům (obr. 27).

Podobným způsobem, ovšem s dělením do čtyř etáží, byl proveden štít domu čp. 267/III na dolním dílu Malostranského náměstí. Navzdory svému chudému vzhledu i tento druhý díl náměstí měl výjimečně některé domy rovněž ozdobené štíty. Velmi detailně je právě štít domu čp. 267 zpodobněn na obraze s motivem vpádu Pasovských do Prahy v roce 1611, jehož autorem byl dvorní zlatník a malíř Paulus van Vianen (kolem 1570–1613; obr. 28; Fučíková 1997, 42; Molen 1984, 79, kat. č. 401).¹⁷ Měl po stranách vždy trojici čtvrtkruhových obloučků, přičemž vertikální prvky procházely skrze všechny etáže. Kdy byl dům renesančně přestavěn, není jasné. V letech 1529–1576, kdy ho postupně společně se svými dvěma manžely držela Anna Lekšová, se jeho cena víc než dvojnásobně zvýšila, což dokládá, že byl přestavěn (Vajdiš/Líbal 1966, 3–4). Upřesnit dobu vzniku by mohla Peterleho veduta, tam však žádný štít nefiguruje. Období mezi lety 1562–1576 by poměrně bohatě vyvinutému typu štítu asi také odpovídalo.



Obr. 27. Praha 1-Staré Město, čp. 156, U Černého hada (původně U Klíčů), Husova 21. Dům s dvojicí štítů ze 60.–70. let 16. století, *de facto* určitě před rokem 1579 (foto P. Havlík, 2018).



Obr. 28. Paulus van Vianen (kolem 1570–1613), 1611: *Vpád Pasovských do Prahy 1611*. Pohled na dolní díl Malostranského náměstí a Mostecké ulice s čtyřetážovým štítem domu čp. 267/III. Olej na dřevě, 24 × 34 cm (Münster, Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, trvalá zápůjčka z vestfálské soukromé sbírky, inv. č. 1819 LG).

17 Tento obraz nebyl pro studium topografie Prahy dosud použit.



Obr. 29. Praha 1-Hradčany Pražský hrad. Východní štít Vladislavského sálu datovaný 1546: **A** – zmenšený model štítu, zhotovený pro výstavní účely, dnes v depozitáři Pražského hradu (převzato z ŠAMÁNKOVÁ 1961, obr. 60); **B** – restaurovaný originální štít pod střešou kostela Všechných svatých (foto P. Chotěbor, 2018).

Poslední kapitolu historie pražské střešní architektury v době Ferdinanda I. tvoří etážové štíty ukončené na stranách volutami. Zatímco výše popsané štíty a atiky hrající si s obloučkovými motivy byly z velké části inspirované perněstejnou architekturou východních Čech, v případě volutových štítů to byla architektura Pražského hradu, která stavebníkům v pražských městech sloužila za vzor. Po požáru v roce 1541, který sežehl i celý hrad, bylo třeba všechny objekty znovu zastřešit a mnohé znovu vybudovat. V roce 1546 byl znovu zakryt celý královský palác (kromě kaple Všechných svatých) a opatřen etážovými štíty s volutami (ULIČNÝ 2019, v tisku). Z nich se dnes dochoval jen malý štítek osazený na vrchol staršího gotického průčelí východní strany Vladislavského paláce, datovaný letopočtem 1546, provedený zřejmě podle návrhu Paola della Stelly Giovannim Maria Aostallim de Sala (1500–1567; obr. 29; ŠAMÁNKOVÁ 1961, 37 a obr. 60 obrazové přílohy¹⁸). Monumentálním štítem byla završena severní strana Staré sněmovny a trojicí štítů, zachycených Peterlem (obr. 30), průčelí západního křídla. Jejich charakteristickým rysem byla dolní etáž v podobě atiky s okny podstřešního patra, propojující u západního křídla všechny štíty.

Ve stejnou dobu, od roku 1545, byl na Pražském hradě také stavěn zmíněný Rožmberský palác, jehož severní uliční průčelí bylo opatřeno obdobnou řadou čtyřetážových štítů s průběžnou atikou a volutami (KUBIČEK 1953, 308–318; KRČÁLOVÁ 1970, 469–485). Tyto na Pražském hradě prakticky ve stejnou dobu ve velkém měřítku realizované volutové štíty se staly motivem, který později ovládl pražskou renesanční architekturu. V případě Rožmberského paláce nicméně otvory v průběžné atice sloužily jen k odvodnění střechy (obr. 11).

Motiv průběžné atiky u volutových štítů pomohl přenést do pražských měst dům na horním dílu Malostranského náměstí v místech jižní části západního křídla dnešního čp. 2/III, kde vedle objektů s atikovými štíty s obloučky najdeme i stavbu, která navazovala na monumentalitu štítů Pražského hradu. Byla to stavba přiléhající k věži tehdy ještě gotického kostela sv. Mikuláše a mající již v roce 1562, kdy ho detailně zachytil Peterle, podobu paláce (obr. 15). Jeho stavebníkem však nebyl žádný ze šlechticů, ale bohatý obchodník – švec Balzar Henrych. Dům předstupoval před svatomikulášské průčelí, takže měl vlastně nárožní pozici a jeho průčelí se tak mohlo rozvinout jak na západní straně do náměstí, tak směrem k jihu do malého prostranství před vstupem do hlavního městského chrámu. Byla to tedy v urbanismu města klíčová pozice, kontrolující významné strategické místo. Peterleho veduta slouží jako doklad existence bohatě členěného průčelí již

¹⁸ Na obr. 60 publikovala Eva ŠAMÁNKOVÁ (1961) zmenšený model štítu, zhotovený pro výstavní účely. Barevnost originálního štítu, který je zachován pod střešou kostela Všechných svatých, je obrácená (omyl byl odhalen po restaurování štítu).

v roce 1562, pro detailní popis je však třeba konzultovat vedutu Prahy od Václava Hollara z roku 1649 (kreslenou však roku 1636; obr. 31). Ta na domě zachycuje řadu pěti štítů otočených do náměstí a jeden velký štít hledící do piazzety před kostelem. Všechny štíty byly čtyřetázové, přičemž jejich spodní díl zakrýval, tak jako u Starého královského paláce, podstřešní patro s okny. Ze dvou typů užitých na Pražském hradě zde tedy neznámý stavitel adaptoval praktický motiv průběžné atiky s okny podkroví, který nabyl v následujících desetiletích velké obliby nejen v Praze, ale v celých Čechách.

Dům ševce Balzara Henrycha se před svým zbořením, kdy musel ustoupit jezuitskému profesnímu domu, nazýval Kupferovský dům. Na městišti, prodaném v roce 1480 malostranskou obcí, vystavěl do roku 1488 nový dům Jan Piczek (TOMEK 1872, 2, č. 2e). Stejný rok jej Piczek prodal Jiříkovi, kuchaři Jana ze Šelnberka, po němž dům zdědila manželka Kateřina. Ta jej roku 1524 postoupila svému druhému muži Matěji z Újezda, od něhož se dům vrátil do rodiny kuchaře Jiříka, a to jeho dceři Anně. V roce 1534 ho od ní za 324 kop gr. míš. koupil Lorenz Weltman, který dům – přestavěný po požáru roku 1541 – prodal v roce 1546 ševci Balzarovi Henrychovi. Právě on dům velmi nákladně přestavěl, protože když ho od něj v roce 1581 kupoval hradní stavitel Ulrico Aostalli de Sala (1525–1597), musel již zaplatit 2000 kop gr. míš. I navzdory růstu cen pražských domů je zřejmé, že Henrychova přestavba byla pro kvalitu domu zásadní. Aostalli dům podržel až do své smrti v roce 1597 a roku 1598 byl dům z rozhodnutí Rudolfa II. vyňat z dědictví po Aostallim a darován jeho osobnímu krejčímu Antonínu Kupfferovi, jehož rodina byla posledním majitelem domu, než byl v roce 1638 Antonínovými dědici prodán za 4000 kop gr. míš. jezuitům (PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1968b, 4–5). Stavbu Henrychova domu vybaveného novým typem štítů tak lze vložit do let 1546–1562. Je také třeba doplnit, že již v roce 1562



Obr. 30. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail průčelí západního křídla Starého královského paláce na Pražském hradě (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Obr. 31. Václav Hollar (1607–1677), 1649, podle kresby z roku 1636: PRAGA. Pohled na Prahu ze zahrad pod Petřínem (od jihozápadu). Detail horního dílu Malostranského náměstí. Lept, 325 × 1144 mm (Archiv hl. m. Prahy, Sběrka grafiky, sign. G 27 a).

obsahoval náročněji komponovaný vstupní portál, podle Peterleho veduty patrně rámovaný edikulou a ukončený štítkem, v němž se možná také objevily voluty.

Severně od Kupferovského domu, nebo lépe řečeno Henrychova paláce, stál na nároží v místech pozdějšího jezuitského kostela sv. Václava dům, kde byla původně uhlířská huť, první připomínaná v roce 1405. Huť se naposledy uvádí v roce 1540, kdy poručníci jistě Markéty Střelcové prodali dům spojený s hutí Janovi Moudrému a jeho manželce Dorotě. Po Dorotě Moudré pak dům získal v roce 1575 Jan Hederych a od jeho dědiců v roce 1612 Michal Bombale za 3000 kop gr. míš., který jej následně roku 1614 přestavěl. To zvýšilo jeho cenu o třetinu na částku 4300 kop gr. míš., za kterou jej v roce 1628 koupili jezuité (PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1968b, 5). Jaké úpravy v domě Bombale prováděl, není jasné, na vnější straně se ovšem nijak výrazně neprojeví. Jak dokládá Peterleho veduta (obr. 15), byl to již roku 1562 výstavný dům, což znamená, že jej do této podoby někdy v letech 1541–1562 dal zbudovat Jan Moudrý. Podle detailní kresby horního Malostranského náměstí od Roelandta Saveryho (1576–1639) z doby kolem roku 1608 měla stavba do náměstí obrácený jeden velký čtyřetážový štít, jehož dolní etáž tvořila průběžná atika (obr. 32; HAUSENBLASOVÁ/ŠRONĚK 1997, obr. 122 na s. 134). Ta pokračovala i na boční fasády, kde byla korunována nízkými volutovými štítky (obr. 15, 32). Zajímavostí domu byly dvě nárožní věžičky, ukončené stříškami cibulovitého tvaru, dokumentovanými rovněž již Peterlem.

Motiv nárožních věžiček byl v Praze použit ještě na jednom domě, a to na objektu známém později jako Rohanský palác v Karmelitské ulici na Újezdě čp. 386/III. Na městišti Rohanského paláce stály v 15. a do poloviny 16. století dva velké domy. První z nich se nacházel na nároží dnešních ulic Karmelitské a Harantovy. Roku 1504 jej za 65 kop gr. míš. koupil Jan Lejdych z Čechelic, přičemž rok na to jej získala Kateřina, dcera již zemřelého řezníka Ambrože z Českých Budějovic. Ta je později jmenovaná jako Lejdychová, takže byla zřejmě chotí řečeného Lejdycha, který ji pojal za ženu patrně brzy po nákupu domu, načež sám nedlouho poté zemřel. Roku 1530, tedy po dvaceti pěti letech, Kateřina dům prodala Zikmundu Frejškutovi od Zlaté trouby za 300 kop gr. míš., což signalizuje, že jej v době svého vlastnictví výrazně upravovala. Stavbu však mohl začít již samotný Jan Lejdych, protože se později zmiňuje zeď, kterou nechal udělat proti sousední parcele na východě. Cena domu mohla být i trochu nadsazená, protože jen tři roky poté, tedy v roce 1533, již byl prodáván jen za částku 200 kop gr. míš. Tehdejšími majiteli se stali bratři Zikmund a Martin Chrtové z Ertína. Dům nebyl poškozen velkým požárem Malé Strany, který se Újezdu vyhnul, přesto byl rok po něm, tedy roku 1542, prodán, a to za stejnou cenu jako v roce 1533. Novým majitelem se stal Viktorin z Drast, který však záhy dům odkázal Kateřině Švejcarové a svému čeledínu. Od syna Kateřiny Švejcarové Šebestiána pak dům v roce 1559 koupil pro sebe a pro svou manželku Annu císařský stavitel Bonifác Wohlmüt za 500 kop gr. míš., tedy za víc než dvojnásobek toho, co stál sedmnáct let předtím. Dům tak byl zřejmě rodinou Švejcarů

Obr. 32. Roelandt Savery (1576–1639), kolem 1608: Horní část Malostranského náměstí, pohled od severozápadu. Kresba, 170 × 240 mm (Lipsko, Museum der bildenden Künste, inv. č. I. 417).



dále upravován (VILÍMKOVÁ/HÝZLER 1964, 7–12). Peterleho veduta zachycuje objekt právě ve stadiu, kdy jej Wohlmüt začal opravovat, a tedy bez střechy a střešní architektury, nicméně s dvojicí nárožních věžic, z nichž jedna byla zakryta stanovou stříškou (obr. 33). Obě věžice nepochybně patřily stavební etapě domu z doby před rokem 1530 a staly se patrně inspirací pro dům Jana Moudrého na Malostranském náměstí.

Dalšími objekty ukončenými v době Ferdinanda I. na horním díle Malostranského náměstí etážovým štítem s volutami byly dva sousedící domy nacházející se na severní straně v místě pozdějšího jezuitského gymnázia a domu Dvorské komory (čp. 1/III). Stály hned v sousedství již zmíněného domu čp. 204/III s jednou z nejstarších pražských renesančních atik, postavenou zlatníkem Martinem Košem asi před rokem 1522 (obr. 15). Západní dům, dotýkající se přímo domu Košova, koupil po požáru v roce 1541 krejčí Franc s manželkou Annou za velmi nízkou sumu 141 kop gr. míš. Po smrti France se podle Annina kšaftu dostal do majetku Karla ze Zvárova, od kterého jej roku 1582 koupil nejvyšší hofmistr Ladislav starší z Lobkovic (1501–1584). Východní dům byl již před požárem mnohem výstavnější, soudě podle ceny 800 kop gr. míš., za kterou ho roku 1539 koupil Prokop Tonraiz z Tonraizu s manželkou Annou z Vitiněvsi (pro srovnání dům Martina Koše stál v roce 1528 jen 470 kop gr. míš.). V kšaftu z roku 1545 pak Tonraiz uvedl, že dům po ohni „na díle vystavěl“. Od Annina druhého manžela přešel dům někdy v letech 1545–1556 do majetku Fridricha Schubarta, který získal povolení předstoupit s domem do náměstí. Vybudoval však jen podloubí, v další stavbě mu zabránil tehdejší soused na východě Jan starší z Lobkovic. Dům pak v roce 1574 získal za 1350 kop gr. míš. Karel Werdmann a jeho bratři a konečně roku 1583 Ladislav starší z Lobkovic, majitel domu sousedícího ze západní strany, který oba domy scelil. V následující době byly oba domy v majetku Lobkoviců přestavěny, přičemž dostaly nové štíty, patrné již na Sadelerově panoramatu Prahy z roku 1606 a také Hollarově vedutě (PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1968a, 11–15).

Z obou domů, které měly v roce 1562 obdobné štíty, byl tedy před požárem výstavnější východní z nich, a to dokonce více než blízký dům zlatníka Koše. Jelikož prameny sdělují, že jej pak před rokem 1545 Prokop Tonraiz z Tonraizu částečně přestavěl, je snad možné vznik etážového štítu s volutami zobrazeného Peterlem datovat do této doby. To by ovšem znamenalo, že byl stavěn ve stejné době, kdy se tyto štíty – patrně poprvé v Praze – objevují na Starém královském paláci (1546) a na paláci Rožmberském (po roce 1545). Zřejmě teprve poté byl vyzdvižen analogický štít na západním domě.

Peterleho veduta ukazuje i další domy ukončené po vzoru Starého královského paláce a Rožmberského paláce na Pražském hradě horizontálně členěnými štíty s volutami, a to zejména na Malé Straně, kde po požáru v roce 1541 bylo třeba většinu domů nově zastřešit. Nezobrazuje však nejmonumentálnější pražskou stavbu doby krále Ferdinanda I., Lobkovický palác na Hradčanech (čp. 185/IV; obr. 34), který právě od roku 1562 – na Peterleho vedutě jsou patrné jeho základy – do roku 1567 (letopočet na východní straně paláce) stavěl Augustin Vlach, zřejmě totožný s Agostinem Gallim. Stavebníkem paláce byl Jan mladší z Lobkovic a na Horšovském Týně (1510–1570), v letech 1554–1570 nejvyšší purkrabí Českého království. Augustin Vlach předtím již od roku 1547 pro něho stavěl na zámku v Horšovském Týně, kde použil obdobný způsob členění fasád.



Obr. 33. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatický pohled na Prahu. Detail domu s dvojicí nárožních věžic z doby před rokem 1530 v Karmelitské ulici na Újezdě, čp. 386, dnes Rohanský palác (NPÚ GnŘ, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).



Obr. 34. Praha 1-Hradčany, čp. 185, Hradčanské náměstí 2. Lobkovický (dnes Schwarzenberský) palác. Pohled od severozápadu (foto I. P. Muchka, 2003).

Závěr

Velkolepým pražským palácem Jana mladšího z Lobkovic se uzavírá pozoruhodné období výstavby pražských měst v době vlády Ferdinanda I. (1526–1564), které pro ně znamenalo počátek proměny v renesanční město. Jak ukazuje veduta od Jana Kozla a Michaela Peterleho z roku 1562, týkala se však tato proměna v rozlehlém souměstí nad Vltavou jen několika jednotlivých domů a paláců. S ohledem na pozdější dynamický vývoj Prahy, který zastřel tuto nejranější renesanční etapu, bylo možné se v tomto článku souhrnně věnovat pouze střešní architektuře relativně dobře dokumentované vedutami města. Vedle různě modelovaných altánů, sloužících k rekreaci stavebníků, to byly atiky a štíty, existující ve dvou formách: stupňovité s obloučky, navazující na gotické předchůdce, a etážové s volutami. Podrobným studiem Peterleho veduty a dějin jednotlivých objektů lze dospět k souhrnnému závěru, který vyznívá poměrně překvapivě. V recepci renesančních forem hrála totiž pražská města významnou roli a sekundovala v tom Pražskému hradu, přestavovanému po požáru v roce 1541 již zcela v renesančním stylu. Doložit lze dokonce výskyt obloučkových motivů ve střešní architektuře již od konce 20. let 16. století, tedy ve stejnou dobu jako u nejstarších pernštejnských staveb. Skutečnost, že se tak významné zjištění objevuje až nyní, je jistě způsobeno tím, že téměř všechny realizované příklady v pozdějších dobách zanikly. Z velké části byly při pozdějších přestavbách odstraněny i další motivy pražské střešní architektury, a tak jen poměrně početné ikonografické prameny ukazují pozoruhodnou tvář tohoto velkého a bohatého císařského města.

Toto dosud málo prozkoumané období v dějinách Prahy zároveň ukazuje, že za jeho přeměnou do renesanční podoby stála vesměs dnes již zcela zapomenutá jména: Václav z Vitenče, Ondřej Ungnad ze Suneku a na Hluboké, písař Jan Karel, Ferdinand z Lokšan a na Březnici, lékař Jan Kopp z Raumenthalu, zlatník Martin Koš, Andreas Teyffle z Zeilberku, mistr Václav Medek z Krymlova, švec Balzar Henrych, Jan Moudrý nebo Prokop Tonraiz z Tonraizu. Oproti pozdějším dobám, kdy tvář města, zejména na Malé Straně a Hradčanech, utvářely šlechtické rody, tak pro období Ferdinanda I. stojí řada neprávem opomíjených stavebníků vesměs

z měšťanského prostředí, k nimž doufejme pokračující bádání na tomto poli připojí další jména a nyní „bezejmenné“ opět pojmenuje. Tento kontrast je nepochybně částečně způsoben tím, že po prohraném povstání proti Ferdinandovi I. v roce 1547 se význam měst oproti šlechtě zmenšil, a tím i role měšťanů a jejich vliv na vývoj renesanční architektury. O to více je pak třeba toto období vyzdvihnout a ocenit.

PRAMENY

- AMP Sbírka rukopisů 61 — Archiv hlavního města Prahy, Sbírka rukopisů, Kniha trhová [1553–1593 (1602)], Hradčany, sign. 61.
- AMP Sbírka rukopisů 2190 — Archiv hlavního města Prahy, Sbírka rukopisů, Kniha trhová, testamentů a obnov rad (1518–1573; 1540–1653; 1524–1564), Hradčany, sign. 2190.
- Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle z Annaberku, 1562: Prospekt Prahy PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2. Samostatný list, dřevorez. Originál vydán nákladem Jana Kozla a Michaela Peterleho, tiskař Jan Kozel. Uložení originálu: Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, č. 4858–A (600 × 1920, kolorovaný); Stockholm, Kungl. Biblioteket, sign. KoB De la Gardie I 125 (557 × 1695 mm). Fotolitografická reprodukce ve dvou velikostech nákladem pražské obce a tiskem Unie v roce 1904, uložena: Národní památkový ústav, generální ředitelství, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558.
- NA AČK — Národní archiv, fond Archiv České koruny (1158–1935), inv. č. 1969. Dostupné na <<http://monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/1969/charter>> [vid. 2018-08-20].

STAVEBNĚHISTORICKÉ PRŮZKUMY

- JAREŠOVÁ/MUK 1969 — Anna Alena JAREŠOVÁ / Jan MUK: Stavebně historický průzkum Prahy, Staré Město, čp. 606. Praha 1969, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- KAŠIČKA ET AL. 1981 — František KAŠIČKA / R. PÍNOVÁ / Něhoslava DOUŠOVÁ / Milada VILÍMKOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Hradčany, čp. 180/IV. Praha 1981, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- KAŠIČKA/VILÍMKOVÁ 1976 — František KAŠIČKA / Milada VILÍMKOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Nové Město, čp. 504/II. Praha 1976, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- LÍBAL/PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1961 — Dobroslav LÍBAL / Milan PAVLÍK / Milada VILÍMKOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Staré Město, čp. 156/I. Praha 1961, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- LÍBAL/VAJDIŠ/LANCINGER 1969 — Dobroslav LÍBAL / Jaroslav VAJDIŠ / Luboš LANCINGER ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Nové Město, čp. 502/II. Praha 1969, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- PAVLÍK/NOVOSADOVÁ 1968 — Milan PAVLÍK / Olga NOVOSADOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Malá Strana, čp. 203–4/III. Praha 1968, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1968a — Milan PAVLÍK / Milada VILÍMKOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Malá Strana, čp. 1/III. Praha 1968, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- PAVLÍK/VILÍMKOVÁ 1968b — Milan PAVLÍK / Milada VILÍMKOVÁ ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Malá Strana, čp. 2/III. Praha 1968, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- VAJDIŠ/LÍBAL 1966 — Jaroslav VAJDIŠ / Dobroslav LÍBAL ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Malá Strana, čp. 267/III, čp. 516/III. Praha 1966, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- VILÍMKOVÁ/HÝZLER 1964 — Milada VILÍMKOVÁ / Josef HÝZLER ET AL.: Praha: Stavebně historický průzkum, Malá Strana, čp. 386/III. Praha 1964, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- VILÍMKOVÁ/KAŠIČKA 1967 — Milada VILÍMKOVÁ / František KAŠIČKA ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Hradčany, čp. 67/IV. Praha 1967, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- VILÍMKOVÁ/MUK 1965 — Milada VILÍMKOVÁ / Jan MUK ET AL.: Stavebně historický průzkum Prahy, Pražský hrad, Lobkovický palác, čp. 3. Praha 1965, strojopis (= pasportizace SÚRPMO). Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.

LITERATURA

- AČ 11 — Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1530–1532. František Dvorský (ed.). In: Archiv český 11. J. Kalousek (ed.), Praha 1892, 1–120.
- AČ 20 — Listiny pánů Jana a Vojtěcha z Pernšteina z let 1491–1548. František Dvorský (ed.). In: Archiv český 20. J. Kalousek (ed.), Praha 1902, 277–540.
- ÆLURIUS 1625 — Georgius ÆLURIUS (= Georg Katschker): Glaciographia oder Glätzische Chronica, das ist Gründliche historische Beschreibung der berühmten und vornehmen Stadt, ja gantzen Graffschafft Glatz nach allen vornehmsten Stücken [...]. Leipzig [...] 1625.
- BALŠÁNEK 1902 — Antonín BALŠÁNEK: Štíty a motivy atikové v české renesanci. Praha 1902.
- BAŽANT 2006 — Jan BAŽANT: Pražský Belvédér a severská renesance. Praha 2006.
- BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973 — Filip van den BOSSCHE / Johann WECHTER / Egidius SADELER: Velký prospekt Prahy z roku 1606. 2 listy. Praha 1973.
- BRYKOWSKA 1996 — Maria BRYKOWSKA: Plány Pražského hradu a Valdštejnského paláce z první poloviny 17. století ve sbírkách Uffizi ve Florencii – Pläne der Prager Burg und der Valdstejn (Wallenstein) Residenz in den Uffizi Sammlungen in Florenz. Pražský sborník historický 29, 1996, 107–116.
- CECHNER 1904 — Antonín CECHEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století 19 : Politický okres Královéhradecký. Praha 1904.
- Dendrochronologie online — Dendrochronologie.cz – Databáze datovaných objektů. Dostupné na <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pcNCqRSMKne7i96OwXOkWSJasqsRmSiAa-B3tB_LtIA/edit#gid=1153557557> [vid. 2018-08-21].
- FEHR 1961 — Götz FEHR: Benedikt Ried: ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen. München 1961.
- FUČÍKOVÁ 1997 — Eliška FUČÍKOVÁ: kat. č. I/107. In: Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy. Katalog vystavených exponátů. E. Fučíková / J. M. Bradburne / B. Bukovinská / J. Hausenblasová / L. Konečný / I. P. Muchka / M. Šroněk (eds), Praha 1997, 42.
- HAUSENBLASOVÁ/ŠRONĚK 1997 — Jaroslava HAUSENBLASOVÁ / Michal ŠRONĚK: Urbs Aurea. Praha císaře Rudolfa II. Praha 1997.
- KALINA 2009 — Pavel KALINA: Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha 2009.
- KALINA 2014 — Pavel KALINA: Bydlení a vyhlídka : Idea optické dominance na prahu novověku – Housing with a view : The Idea of the commanding view in the early modern age. In: Matuš Dulla et al., Kapitoly z historie bydlení. Praha 2014, 97–114.
- KODERA 2008 — Pavel KODERA: Obraz prostorového uspořádání domů na Starém Městě pražském v předbělohorských pozůstalostních inventářích. In: Funkční a prostorové uspořádání budov. (= Sborník, sv. 6), O. Klapetková / J. Veselý (eds), Praha 2008, 113–126.
- KÖPL 1888/1889 — Karl KÖPL: Ueber „Benesch von Laun“. Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 27, 1888/1889/1, 36–44.
- KRČÁLOVÁ 1970 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Palác pánů z Rožmberka. Umění 18, 1970/5, 469–485.
- KRUMMHOLZ/SVOBODA/KABELKOVÁ 2007 — Martin KRUMMHOLZ / Milan SVOBODA / Markéta KABELKOVÁ: Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura – výzdoba – život rezidence. Praha 2007.
- KUBÍČEK 1953 — Alois KUBÍČEK: Rožmberský palác na Pražském hradě. Umění 1, 1953/4, 308–318.
- KUTHAN 2013 — Jiří KUTHAN: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců 2 : Města, církev, korunní země – Das königliche Werk unter Georg von Podiebrad und dem Haus der Jagiellonen : Städte, Kirche und Kronländer. Praha 2013.
- LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ 1969 — Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ: Altány, gloriety, sály tereny pražských zahrad a parků. Staletá Praha 4, 1969, 154–171.
- MOLEN 1984 — Johannes Reinter MOLEN: Van Vianen. Een Utrechtse familie van zilversmeden met een internationale faam II. Leiden 1984.
- PAVLÍK 1962 — Milan PAVLÍK: Stavební zajímavosti skupiny tří domů v Praze v Husově ulici. Památková péče 22, 1962/9–10, 258–261.
- PODLAHA 1920/1921 — Antonín PODLAHA: Pohled na třetí nádvoří Hradu Pražského z roku 1733. Památky archeologické 32, 1920/1921/3–4, 252 a tab. XIX.
- PIŠNA 2011/2012 — Jan PIŠNA: Vliv Ondřeje Ungnada ze Suneku na rozvoj české knižní kultury. Kniha a dějiny 18/19, 2011/2012, 68–80.
- ROYT 2015 — Jan ROYT: Gotické deskové malířství v severozápadních a severních Čechách 1340–1550 – Die Tafelmalerei in Nordwestböhmen und Westböhmen um 1340–1. Hälfte 16. Jahrhundert. Praha 2015.
- SEDLÁČEK 1883 — August SEDLÁČEK: Hrad, zámek a tvrze království českého 2 : Hradecko. Praha 1883.
- SLAVÍK 2017 — Jiří SLAVÍK: Stavební proměny města v 15. a 16. století. In: Radek Bláha et al., Hradec Králové. Praha 2017, 643–649.
- ŠAMÁNKOVÁ 1961 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961.
- ŠEBEK ET AL. 1989 — František ŠEBEK ET AL.: Dějiny Pardubic I. Pardubice 1990.
- TEIGE 1910 — Josef TEIGE (ed.): Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I/1 : Staré město pražské. Praha 1910.

- TEIGE 1915 — Josef TEIGE (ed.): Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I/2 : Staré město pražské (očoz XII–XXX). Praha 1915.
- TOMEK 1872 — Václav Vladivoj Tomek: Základy starého místopisu Pražského III., IV., V. : Malá Strana, Hrad Pražský a Hradčany, Vyšehrad. Praha 1872.
- ULIČNÝ 2014 — Petr ULIČNÝ: Belvederes and Loggias in Prague : Two Faces of the Leisure Architecture of the Imperial City. *Studia Rudolphina* 14, 2014, 30–50.
- ULIČNÝ 2018 — Petr ULIČNÝ: The Garden of Archduke Ferdinand II at Prague Castle. *Studia Rudolphina* 17, 2018, 21–32.
- ULIČNÝ 2019 — Petr ULIČNÝ: Architektura Pražského hradu za Ferdinanda Tyrolského (1547–1567) : Jak ji číst? In: Ferdinand Tyrolský. S. Dobalová / J. Hausenblasová (eds), Praha 2019, v tisku.
- VACEK 1916 — František VACEK: Královský Vyšehrad v 15. a 16. století. *Spisovatel Historického kroužku* 17, 1916, 113–132 a 161–177.
- VLČEK 2004 — Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004.
- ZIKMUND/POSPÍŠILOVÁ 2000 — Jiří ZIKMUND / Jaroslava POSPÍŠILOVÁ: Fotoalbum města Hradce Králové 1866–1918. Hradec Králové 2000.
- ZLAT 1955 — Mieczysław ZLAT: Attyka renesansowa na Śląsku. *Biuletyn Historii Sztuki* 17, 1955/1, 48–79.

SUMMARY

Belvederes or pavilions or "lusthauzes" were a significant part of the inventory of Prague's historic architecture. The prospects of the town, printed during the 16th and 17th centuries, illustrate the characteristic accent of the belvederes rising above the roofs of the houses in Prague of that period. This significant architectural element became common in the town relatively early, during the reign of Ferdinand I (1527–1564), and stayed alive into the 18th century. Besides, the roof architecture of Prague towns during Ferdinand's period was significantly modified by elaborately formed facades, usually of two types: horizontally finished gables and stepped culminating gables. While the first type soon afterwards faded from fashion in Prague, we could not imagine this largest Bohemian town without multi-tier gables of various forms. Both types of the roof architecture, the pavilions and the gables, significantly changed the face of the town providing its Renaissance "make-up". Since almost all of these earliest forms of Prague Renaissance roof architecture have long been demolished, they have not received thorough attention yet. This article, presenting them comprehensively for the first time on the basis of vedute, indicates that the Prague gables represented the remarkable equivalent to the well-known phenomenon of the Pernštejn architecture. The Prague pavilions developed into a motif rare by its wide occurrence not only in Bohemia, but within central Europe.

The town appearance of that period is, apart from the physical remains, preserved in unique iconographic sources such as the prospect of Prague from 1562 by Jan Kozel and Michael Peterle of Annaberg, the painting of the invasion of the Malá Strana by the Passau troops by Paulus van Vianena, or the drawing of the upper part of the Malostranské Square by Roelandt Savery, but also later plans of alterations of Renaissance buildings.

As early as 1529 Václav of Viteneč gained permission to modify the old rampart tower at Hradčany to a "lusthauz". The pavilion built on the top of this tower, with a modification required after the fire of Hradčany and Malá Strana in 1541, formed a prominent feature of the town and probably became a model for other Prague pavilions. The tower probably had earlier crenellation shaped into semicircles, and since the 1520s and 30s this motif also embellished other Prague viewing points and horizontal gable ends of houses. Semicircles and quarters of semicircles were also used for the embellishment of the stepped gables, which follow the medieval tradition. The semi-circular motifs, characteristic for the Pernštejn architecture in east Bohemia, were probably largely used in Prague at the same time as in Pardubice (after the 1538 fire) and Nové Město nad Metují (after the 1526 fire). The latest Renaissance gable type in Prague with volutes on the sides was first used on the royal constructions within Prague Castle, reconstructed after the fire in 1541. In the reign of Ferdinand I the Prague towns were thus embellished by very variable roof architecture mostly concentrated in the upper part of the Malostranské Square.

Remarkably, the ambitious investors, who introduced the modern architectural motifs in the early period of Prague Renaissance, were mostly unknown burghers, to the contrary of the later period when this role in Prague was taken by the nobility.

Fig. 1. Jan Kozel (Joannes Caper) / Michael Peterle of Annaberg, 1562: PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1.5.6.2. Complex, woodcut (scan of a black and white reprint from 1904 (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 2. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatic view of Prague. Detail of a tower in Hradčany by the Strahov gate in the garden of the house belonging to Ondřej Ungrád of Sunk and on Hluboká, modified in 1549–1555, earlier owned by Václav of Viteneč, who altered the tower to a belvedere around 1529; currently Trauttmansdorff palace, No. 180/IV (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 3. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramatic view of Prague. Detail of the belvedere in the royal garden with the roof projected by Bonifaz Wohlmüt from 1555, completed around 1562, captured by Peterle as the new element in the panorama of the royal town (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 4. Jan Josef Dietzler (†1744), 1733: view of the third castle courtyard of Prague Castle prior to the Theresian modification. Detail of the façade of the western wing of the Old royal palace and the entrance staircase from the period around 1548, after the proposal by Paolo della Stella. Ink drawing, 620 × 295 mm (copied from PODLAHA 1920/1921, tab. XIX).

Fig. 5. Żąbkowice Śląskie castle (Frankenstein) in Silesia, built in 1524–1530. The entrance tower with the crenellation shaped into semicircles in the east wing was built before 1529 after the project by Benedikt Ried: **A** – aerial view (photo Wlodek O, 2016; accessible on <<https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=SQz-MZO2p-ug>> [vid. 2018-10-23]); **B** – the walls with the tower (photo © Arkadiusz Kuć, 2017; accessible on <<https://wroclaw.fotopolska.eu/1046867,foto.html?o=b15678>> [vid. 2018-10-23]).

Fig. 6. Josef Hener / Carl Platzer, 1791: Plan of the first floor of the Trauttmansdorff palace, No 180 at Hradčany (ÚDU AV ČR, inv. n. 05148; photo © Z. Matyáško – Institute of the art history AV ČR, 2014).

Fig. 7. Prague 1-Hradčany, No. 180, Loretánská 6, currently Trauttmansdorff palace. The groundplan reconstruction of the house of Ondřej Ungnad of Suneck and on Hluboká (modification in 1549–1555), formerly the house of Václav of Viteneč, who had the tower by the Strahov gate, altered to a belvedere around 1529. Legend: **1** – Strahov gate; **2** – probable site of the house of Václav of Viteneč; **3** – the rampart tower, possible site of the belvedere; **4–5** – parts of the house At The White Ostrich; **6** – the front garden; **7** – the rear garden; **8** – presumed alley to the house At The White Ostrich (drawing P. Uličný, 2018).

Fig. 8. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of the tower of Samuels' house in the Old Town, modified possibly in 1535–1538, on the site of today's Clam-Gallas palace, No. 158 (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 9. Kašpar Bechteler, before 1630: The Escape of the Winter King Frederick V through the streets of Malá Strana on the 9th November 1620. St. Vitus Cathedral, between the north arcades of the presbytery (125 × 455 cm). Detail with the tower of Samuels' house in the Old Town (on the left from the north tower of Holy Saviour's Church, modified in 1583–1592 (today's Clam-Gallas palace, No. 158; photo P. Uličný, 2013).

Fig. 10. Giacomo Antonio Canevalle (before 1660–1731), before 1713: Plan of the façade of Samuels' house in the Old Town, today's Clam-Gallas palace, No. 158. The drawing captures the state of the façade prior to the high Baroque modification. Coloured ink drawing on paper, 447 × 616 mm (Prague City Archives, Collection of Maps and Plans, Clam-Gallas palace – documentation of the palace, without sign.).

Fig. 11. Tomáš Haffenecker, 1738: Prague Castle, former Rosenberg palace. Plan of the northern façade of the eastern part (Prague City Archives, The Old plan collection, sign. 125, inv. n. 13, photo O. Přibyl, 2011).

Fig. 12. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of the Rosenberg palace at Prague Castle, later the Theresian Institute of The Noblewomen, No. 2 (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 13. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of the palace of the physician Jan Kopp of Raumenthal on the southern side of Karlovo Square on today's site of Faust's house in the New Town, No. 502 (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 14. Philipp van den Bossche / Johannes Wechter / Aegidius Sadeler, 1606: PRAGA. So called Sadeler's great prospect of Prague – a section: The Old Town Square. Copper engraving, etching, part 5. Trčkov palace at the Old Town Square, today's Golz-Kinský palace, No. 606 (scan of a reproduction in BOSSCHE/WECHTER/SADELER 1973).

Fig. 15. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of the Malostranské Square (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 16. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic View of Prague. In the background the detail of the house of Andreas Teyffle of Zeilberk on the site of the former Martinic palace, No. 67, at Hradčany (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 17. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic View of Prague. Detail of an unknown house in the New Town of Prague, somewhere between the church of The Snowed Virgin Mary and the New Town Hall (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 18. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic View of Prague. Detail of a house in The Cattle market (Karlovo Square) on the site of the later Jesuit college No. 504 in The New Town (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 19. Pardubice-Old Town, No. 6, Příhrádek. The rear side of a house from the 16th century with a horizontal finish, but with the semicircles placed in turns in two tiers (photo M. Křištof, 2018).

Fig. 20. Pardubice-Old Town, Bartolomějská No. 116. The façade of a house with low laid semicircles on the sides of the gable; the central row of four semicircles forms a motif widely used in Prague (photo M. Křištof, 2018).

Fig. 21. Pardubice-Old Town, Zelenobránská No. 76, the forfield of the Green gate. A gable from the period after 1538, covered by a wooden superstructure, dendrochronologically dated to 1541/1542 (photo M. Křištof, 2018).

Fig. 22. Hradec Králové, house No. 83 at the Prague Gate on an engraving by Karl Liebscher (copied from SEDLÁČEK 1883, 226).

Fig. 23. Master of the Slavětín altar, 1531: a wing of the Utraquist altar of the Christ's Passion and Celebration in St James the Larger church in Slavětín by Louny. Detail of the Ecce homo scene with a house with a swallow-tailed gable. Tempera on wooden board, Litoměřice (?; Slavětín Roman Catholic Parish: depository of The Archdiocese of Prague; photo A. Holasová, 2016).

Fig. 24. Litoměřice-Town, No. 171, Mírové Square 40. The façade of the old town hall from 1537–1539 with richly composed gables with four storeys including the semi-circular motifs turned inwards (photo P. Gutová, 2018).

Fig. 25. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of a house at Vyšehrad next to the Old provostry, No. 69 (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 26. Prague 1-Old Town, No. 604, The Old Town Square, the school at Týn. The façade with a pair of finely profiled gables, probably built after 1562 (photo L. Bartoš, 2016).

Fig. 27. Prague 1-Old Town, No. 156, At The Black Snake (originally At The Keys), Husova 21. A house with a pair of gables from 1560s or 1570s, certainly prior to 1579 (photo P. Havlík, 2018).

Fig. 28. Paulus van Vianen (around 1570–1613), 1611: The Invasion of Prague by the Passau troops in 1611. The view of the lower part of Malostranské Square and Mostecká Street with a four storey gable on the house No. 267/III. Oil on wood, 24 x 34 cm (Münster, Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, permanent loan from a Westphalian private collection, inv. n. 1819 LG).

Fig. 29. Prague 1-Hradčany Prague Castle. The eastern gable of the Vladislav Hall dated to 1546: **A** – reduced model of the gable for exhibition purposes, currently in the depositary of Prague Castle (copied from ŠAMÁNKOVÁ 1961, fig. 60); **B** – restored original gable below the roof of All Saints' church (photo P. Chotěbor, 2018).

Fig. 30. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of the façade of the western wing of the Old Royal Palace at Prague Castle (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 31. Václav Hollar (1607–1677), 1649, after the drawing from 1636: PRAGA. View of Prague from the gardens below Petřín (from the southwest). Detail of the upper part of the Malostranské Square. Etching, 325 x 1144 mm (Prague City Archives, Collection of graphics, sign. G 27 a).

Fig. 32. Roelandt Savery (1576–1639), around 1608: The upper part of Malostranské Square, view from the northwest. Drawing, 170 x 240 mm (Leipzig, Museum der bildenden Künste, inv. n. I. 417).

Fig. 33. Jan Kozel / Michael Peterle, 1562: Panoramic view of Prague. Detail of a house with a couple of corner turrets from the period before 1530 in Karmelitská Street at Újezd, No. 386, currently the Rohan palace (NPÚ GnŘ, collection of plans, ev. n. PPOP 994-5-4558).

Fig. 34. Prague 1-Hradčany, No. 185, Hradčanské Square, 2nd Lobkovic (currently Schwarzenberg) palace, view from the northwest (photo I. P. Muchka, 2003).

Translated by Linda and Patrick Foster

*Článek byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 13-16963S **Praha – rezidence Ferdinanda I. Habsburského a jeho kulturního okruhu, 1526–1564.***

Ing. arch. Petr ULÍČNÝ
historik architektury
Utrecht, Netherlands
petrulicny@seznam.cz